M. TVLLIVS CICERO

SCRIPTA QVAE MANSERVNT OMNIA

FASC. 47

CATO MAIOR · LAELIVS

RECOGNOVIT

KARL SIMBECK

DE GLORIA

RECOGNOVIT

OTTO PLASBERG

EDITIO STEREOTYPA EDITIONIS
PRIORIS (MCMXVII)

MONACHII ET LIPSIAE
IN AEDIBVS K. G. SAUR MMV

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the
Deutsche Nationalbibliografie,
detailed bibliographic date is available
in the Internet at **http://dnb.ddb.de**.

Printed in Germany

Gedruckt auf alterungsbeständigem Papier.
Druck und Bindung: Druckhaus „Thomas Müntzer" GmbH, 99947 Bad Langensalza
ISBN 3-598-71223-5
ISBN 978-3-598-71223-4

PRAEFATIO

Inter codices Ciceronis de senectute libelli facile principem locum obtinet P inter Parisinae bibliothecae nationalis libros manu scriptos Latinos n° 6332, qui saeculo IX videtur exaratus esse. Is liber continet a folio 1—76^a Tusculanas disputationes et inde usque ad fol. 88^b Catonem maiorem, qui in fine mutilatus est (ultima verba sunt *dubitasse quin ex* § 78). In singulis paginis binae sunt columnae vicenarum septenarum (in Tusculanis duodetricenarum) linearum. Memoratu dignum est etiam hunc codicem *στιχηρῶς* scriptum esse. [1]) Cuius libri scripturae imaginem dedit Chatelainius. [2]) P

Apparent in hoc codice permulta correctoris fere coaevi vestigia; glossae, quae paucae in margine adscriptae erant, maxima ex parte desectae sunt. Huius codicis manus secunda quo rediret, Halmius videre non potuit.

Recentiores autem codices ab Halmio adhibiti quamquam multis locis meliorem lectionem praebent, multo minoris ponderis sunt, quod fluxerunt ex mixto codicum genere. Halmius, etsi quae ratio inter hos et P intercederet et quo vinculo ipsi inter se cohaererent, eum fugit, rectis eorum lectionibus non est pellectus ad falsas opiniones, id quod ei summae laudi tribuendum est. Earum lectionum fonte reperto editores habere ubi firmiter innitерentur, Havetus [3]) rectissime intellexit. Codex Q a Baitero [4]) descriptus nihil adferre poterat auxilii, quippe cum ipse deteriorum numero adtribuendus sit.

Quaestio haec difficilis, unde ortae sint lectiones deteriorum codicum meliores, expedita est codice L (Leidensi L

1) v. S. G. de Vries, *Exercitationes palaeogr.*, Lugd. Bat. 1889 p. 5. Dahl, *Zur Handschriftenkunde und Kritik des ciceronischen Cato maior II.* (Codd. Parisini), Christianiae 1886 p. 5 sqq.
2) *Paléographie des classiques Latins*, Paris 1892 I, tab. 44, 1.
3) *Journal des savants 1902* p. 372.
4) *Philol. 21* p. 536 sqq. 675—679.

Vossiano in fol. 12) a Mommseno[1]) invento ac publici iuris facto. Is codex X fere ineunte saeculo exaratus Parisino paene par idemque magnam partem fons esse videbatur lectionum a P discrepantium, quas recentiores codices habent. Olim codicem inter suos libros fuisse P. Daniel in pagina 11^b ipse scripsit. In hoc libro inest a fol. 1^a—10^a Cato maior, inde usque ad finem pars Macrobii in somnium Scipionis commentarii; ultima verba sunt 1, 4, 2 *nec triumphos arescentibus laureis.* In singulis paginis sunt 32 lineae. Scripturae huius codicis imaginem reperimus in tabulis depictis Chatelaini.[2]) L et P alter ad alterum correcti sunt ita, ut L^2 respondeat manui priori codicis P et P^2 maxima ex parte cum L^1 consentiat. Ex his duobus codicibus recentiores libri manavisse videbantur. Quod demonstrare conatus est Tomanetz[3]), qui quantum ex utroque eorum in singulos deteriores codices fluxisset, se repperisse putabat. Cuius stemma omnino esse falsum apparebit ex eis, quae sequentur. Codicem L multum auxilii adtulisse ad contextum variis locis emendandum non est, quod negemus. Nam Muellerus[4]) eum diligentissime in editionem suam, qua nititur magnam partem etiam Schichius[5]), adhibuit, quamquam ei nihil praesto erat nisi Mommseni collatio. At Mommsenus et Muellerus hunc codicem pluris fecerunt quam valet.

V Alius vero codex, quem Dahlius Lugduni Batavorum invenit et quem Gemollius et Dahlius contulerunt et divulgaverunt[6]), Vossianus lat. O. 79 (V) Parisinum pretio adaequat. Qui saepius cum L consentit contra P, multis autem locis cum P dissentit ab L. Ad hunc librum Vossianum eae lectiones manus secundae codicis Parisini, quae non ex L fluxerunt, referendae sunt. Continet codex: 1° fol. 1—27vo Ciceronis de senectute libellum. 2° de animi

1) *Monatsber. d. Berliner Akad. d. Wissensch.* 1863 p. 10—21. Cf. J. G. Baiter, *Philol. 21* p. 535 sq. G. Lahmeyer, *Philol. 23* p. 473—81. I. Mueller, *Mus. Rhen. N. F. 22* p. 84; *23* p. 657. Ruediger, *Zeitschr. f. d. Gymnasialw.* 1864 p. 798 sq. Dahl I (codd. Leid.) p. 4 sqq. Vries p. 7 sq.

2) tab. 40 ʿ.

3) *Über den Wert und das Verhältnis der Handschriften von Ciceros Cato Maior,* Vindobonae 1883 et 1886.

4) ed. Lipsiae 1878 sqq.

5) ed. Lipsiae 1884.

6) Gemoll, *Hermes 20* p. 331 sqq. Dahl, *Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger n° 23, Christianiae* 1885. cf. Groot, *Hermes 25* p. 293 sqq.

motibus. 3° de supinis verbis. 4° Marii Plotii Sacerdotis de metris. 5° Centimetrum ad Albinum decus praetextatorum. In singulis paginis Catonis maioris sunt 18, in ultima vero 12 lineae. In hoc codice corrector fere coaevus grassatus est et multa in Ciceronis verbis ex P correxit variasque aliquot lectiones glossasque permultas et inter lineas et in margine adscripsit. Imaginem libri dedit Chatelainius.[1])

Ad hos codices accedunt alii duo, b et A, quorum illum Anzius[2]) et Kornitzer[3]) et postea Moore[4]) adhibuerunt, hoc a de Vries[5]) divulgato inprimis Moore in editione sua usus est. Sed Anzius, Kornitzer, Moore ex b (apud eos Br) non attulerunt nisi paucas lectiones. Descriptus est hic liber a Paulo Thomas[6]) et ab J. van den Gheyn.[7]) Continet a fol. 56[b] usque ad fol. 65[b] Catonem maiorem et est exaratus saeculo IX fere ineunte vel medio[8]), in membrana pulchra, litteris minusculis erectis, in titulis vero maiusculis et capitalibus et uncialibus. In singulis paginis sunt quadrageni versus in primis quinque paginis, triceni septeni a pagina sexta usque ad nonam, triceni seni a pagina decima usque ad septimam decimam, in ultima pagina viginti quinque versus. Quae praeter Catonem maiorem insunt, post patrem van den Gheyn singula repetere supersedeo. b

Manus eadem, quae codicem scripsit, locis viginti duobus priora verba correxit. Nam si b ab alio correctore perlectus esset, certe aliquot locis omissa verba essent suppleta et nonnulla menda correcta. Praeterea in b ne unam quidem glossam reperimus, quae in A et V sunt plurimae. b frater est eius exemplaris, unde LA fluxerunt. Ob eam rem codex b maximi est momenti. Dahlius[9]) putat codicem V esse alterum codicem Danielis[10]); sed quod

1) tab. 41, 1.
2) ed. I. Gothae 1889.
3) ed. Vindobonae 1892.
4) ed. Nov.-Eborac. 1904.
5) *Exercit. palaeogr.* Lugd. Bat. 1889.
6) *Catalogue des Mss. de Classiques Latins de la bibl. Royale de Bruxelles,* Gand 1896, n° 98 p. 32.
7) *Catal. des Mss. de la bibl. Royale de Belgique,* Bruxelles 1902, II. n° 1372 p. 305.
8) In Thomae catalogo legimus p. 32 falso „*saec. XV*", id quod in fine correctum est in „*saec. IX/X*".
9) codd. Leid. p. 5. cf. de Vries p. 8. Baiter, *Philol. 21* p. 535.
10) v. H. Hagen, *Der Jurist und Philolog Peter Daniel aus Orléans,* Berol. 1879.

glossa *ignobilis* (§ 8), quam in illo altero codice omnino deesse Daniel dicit, etiam in b et A ne secunda quidem manu est adscripta, Dahlius non recte suspicetur.

A In A nihil reperimus nisi Catonem maiorem et Somnium Scipionis cum Macrobii commentario, unde colligere possumus magnam partem codicis L, in quo praeter Catonem solum quinque paginae Macrobii commentarii exstant, perisse. Codex A accurate descriptus est a S. G. de Vries [1]), imaginem unius paginae videmus apud Chatelainium. [2]) Hunc librum ex eodem fonte atque L manavisse apparet.

Quod V saepe a P et L discrepat, Clarkius [3]) censebat eum neque ex P aut L manavisse neque ad eundem fontem atque P aut L redire. Quae opinio falsa est. Nam archetypus Ω bis transcriptus est et PV fluxerunt ex altero horum exemplarium x_1, bLA vero ex altero x_2.

Maximi momenti est praeter PVbLA codex K, quem Schwenke [4]) perscrutatus est. In hoc legimus, quae presbyter Hadoardus ex Ciceronis scriptis excerpsit. In Catone excerpendo usus est codice A secundum P correcto. Omnes enim lectiones praeter § 4 *nihil mali potest uideri*, ubi A cum PVbL habet *nihil malum potest uideri*, cum lectionibus codicis A congruunt. Cum A praeter Catonem et Somnium Scipionis nihil contineat, Hadoardus Tusculanas disputationes non cum Catone coniunctas invenit, id quod Schwenke videtur opinari. Quamquam recentiores codices, qui ex eodem fonte atque ii quos supra nominavi, fluxerunt, propter correctiones aliquot utiles non omnino neglegendi sunt, tamen sufficiunt PVbLA ad contextum constituendum. Quamobrem lectiones illorum librorum non afferemus nisi originem earum explicaturi. [5])

Inter Laelii codices longe praestantissimus est *Parisinus* (P), quem cum Th. Mommsen invenisset, descripsit et publici iuris fecit. [6]) Nunc eum possidet B.

---

1) p. 13 sqq.

2) tab. 40 B.

3) *Anecdota Oxoniensia, Collations from the Harleian Ms. of Cicero 2682*, Oxford 1892.

4) v. *Philol. suppl. 5* p. 399—588.

5) *de* pksr *v.* Dahl, *Codd. Paris.* p. 5 sqq., *de* mld *Riv. di fil. 15* (1887) p. 247 sqq., *de* v *Hermes 20* p. 331 sqq., *de* C *Class. philol.* 1908, 3 p. 285 sqq., *de* a *Wiener Studien 12* (1890) p. 320 sqq.

6) *Mus. Rhen. 8* (1863) p. 594—601.

Quaritch bibliopola Britannus. Qui cum nullis precibus ut librum photographice depingendum curaret, moveri posset, Muellerum secutus lectiones varias, quae sunt magni momenti, notavi. Eiusdem generis esse *Monacensem cod. Lat. 15 514* (M) recte vidit Schwenke.[1] Cum hunc ipse inspicerem, quae ex eo Halmium secutus Muellerus affert, plerumque recte esse lecta mihi persuasi. In codice Parisino desunt, quae in duobus foliis excisis scripta erant (inde a *magnas § 75* usque ad *ne etiam § 78* et inde a *peccasse § 90* usque ad *de Scipione § 96*), in codice Monacensi non leguntur prima undecim capita. Praeter hos duos codices *Gudianus 335* (G), qui saeculo decimo vel undecimo videtur exaratus esse, magni est aestimandus. At hic non ex eodem fonte atque codices PM manavit. Magni esse videntur etiam *Laurentianus 45* (L), cuius imaginem dedit Chatelainius *(tab. XLII)*, et *Parisinus 544* (p), cuius codicis fol. 74 videmus ibidem *(tab. XLI)*. Sed undique belli formidine circumstrepente hos duo codices ipse inspicere non potui.

Inter ceteros codices commemoro *Erfurtensem Lat. fol. 252* (E), qui etiam Catonem maiorem, et *Vindobonensem 3115* (D), qui praeter Laelium etiam Catonem maiorem et libros de officiis continet. Horum codicum, quorum pluris est *Erfurtensis*, lectiones saepe congruunt cum PM. Ex eodem fonte fluxit codex *Vaticanus Reg. 1762* (K), in quo scripta invenimus, quae *Hadoardus* presbyter ex Ciceronis operibus excerpsit.[2]

Gudiani autem codicis lectiones maximam partem praebent *Monacensis cod. Lat. 15964* (S), *Monacensis-Benedictoburanus cod. Lat. 4611* (B), *Vindobonensis 275 φ 326* (V), qui saeculo undecimo vel duodecimo scripti sunt. In V est lacuna ab *aut dignitate (§ 71)* usque ad *in homine fit (§ 81)*. Codices BSV quamquam saepissime cum G congruunt, non ex hoc ipso, sed ex eius fratre deperdito (g) fluxerunt.

Mentione dignus est etiam *Monacensis cod. Lat. 19473* (e) saeculo duodecimo exaratus, qui *Erfurtensi* E simillimus est. Sed librarius et singula verba et maiores partes omisit, multis locis etiam quae tradita invenit, mutavit, ut exemplar quo utebatur, magis excerpsisse quam descripsisse videatur. Inter fragmenta plurimi esse opinor *frg. Monac. I cod. Lat. 29001* (m); in his duobus foliis legimus quae sunt in Laelio inde ab *⟨interpretan⟩tur quam adhuc mor-*

---

1) *Philol. suppl. 5* (1889) p. 555.
2) *Philol. suppl. 5* (1889) p. 399 sqq.

talis (*§ 18*) usque ad *mutua beniuolentia conquiescit* (*§ 22*) et inde a *crudelitatem semper* (*§ 28*) usque ad *Recte tu quidem* (*§ 33*). In singulis paginis sunt viceni terni versus; ex litterarum forma intellegimus codicem saeculo decimo vel undecimo scriptum esse. Lectiones huius fragmenti congruunt plerumque cum codice G, *§ 29* invenimus *motum animi et moris* (*amoris* corr. m[2]), quam lectionem falsam habet etiam P. Minoris sunt *frg. Monac. II cod. Lat. 29001* (n), quod saeculo duodecimo, et *Monacensis cod. Lat. 628* (f), qui saeculo tertio decimo tribuendus est. Hic incipit *§ 69*, prima verba sunt *se ille filio* (Philo!). In scida addita *Fr. Xav. Werfer, C. Ph. Monacensis, testatur codicem 'in Ciceronis libelli de amicitiâ fragmento . . . egregias subinde offerre lectiones'; fragm. Monac. II* (n) continet has Laelii partes: inde ab *esset aptissimus* (*§ 29*) usque ad *sic et utilitates* (*§ 32*) et inde a ⟨*de*⟩ *feceris quodsi* (*§ 38*) usque ad *hunc etiam post* (*§ 41*).

Codicem *Admontensem 383*[1]) s. XII (a), *fragm. Stell. Matut.*[2]) s. XI/XII (F), *Excerpta Monac. cod. Lat. 7624 fol. 8* (l), Collationem codicis *Lasbergiani cod. Lat. Monac. 28114* (*Ls.*), quae inter *Halmii* libros inventa est, paucis locis commemorabo.

---

1) *Wiener Studien 12* (1890) p. 323 sqq.
2) *Neue philol. Rundschau 19* (1904) p. 289 sqq.

M. TULLI CICERONIS
CATO MAIOR DE SENECTUTE LIBER

SIGLA

P	= Parisinus 6332	s. IX/X
V	= Vossianus O. 79	
b	= Bruxellensis 9591	
L	= Vossianus fol. 12	
A	= Ashburnhamensis, nunc Parisinus nouv. acq. Lat. 454	
K	= Vaticanus Reg. Suec. 1762	

PVbLA = Ω (Archetypus)

H	= Harleianus 2682	s. X/XI
p	= Parisinus 5792 (*inc. § 19* num igitur si ad)	
k	= Victorianus 14 699 (*fin. § 21; ultima verba sunt:* perceperat nomina)	
S	= Monacensis cod. Lat. 15 964 (XI/XII?)	
m	= Laurentianus 45, 50	
E	= Erfurtensis-Berol. Lat. fol. 252	
Q	= Rhenaugiensis 126	
s	= Parisinus Sangermanensis 13 340	s. XII
B	= Benedictoburanus-Monac. 4611	
a	= Admontensis 383	
R	= Rhenaugiensis 127	
n	= Laurentianus 31, 76	
N	= frg. Bernense	s. XIII
I	= Indersdorfensis-Monac. 7809	
v	= Petavianus fol. 104	s. XIV
l	= Laurentianus 2, 45	
r	= Parisinus 6364	
d	= Mediolanensis D 13	
C	= B 3 Cornell-Universit.	s. XV

NOTAE

Bal. = Balter	*Man.* = Manutius
Be. = Bezzenberger	*Mdv.* = Madvig
Ern. = Ernesti	*Mo.* = Mommsen
Fo. = Forchhammer	*Mue.* = Mueller
Ha. = Halm	*Or.* = Orelli
Lachm. = Lachmann	*Se.* = Schiche
Lb. = Lambinus	*Va.* = Vahlen
Ls. = Collatio cod. Lasbergiani (cod. Lat. Mon. 28114)	*Ven.* = ed. Veneta 1487
Lg. = Landgraf	*We.* = Wesenberg

TESTIMONIA

A. *Quando Cicero Catonem scripserit*

epist. ad Att. 14,21,3 legendus mihi saepius est Cato maior ad te missus *(haec epistula scripta est a. d. V. Id. Maias a. u. c. 710).*

de div. 2,1,3 interiectus est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus *(ex div. 2,1,6 apparet Catonem esse scriptum ante mortem Caesaris).*

B. *Quo fonte Cicero sit usus*

Cato 1,3 omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Cius (parum enim esset auctoritatis in fabula), sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio. *(cf. Schroeter, de Cic. Cat. maiore, diss. Weidae Thur. 1911 p. 38ss. et 55.)*

DE PERSONIS DIALOGI

Cicero fingit C. Laelium qui habebat cognomen Sapientis, et P. Cornelium Scipionem qui postea Africanus minor appellatus est, anno 150 a. Chr. n. cum M. Porcio Catone Censorio de senectute colloqui. Librum mittit ad Atticum, cui explicat cur hoc ipsum argumentum tractare consilium ceperit. Catonem ita facit de senectute loquentem, ut quattuor causas, quae adferri solent ab eis qui accu-

sant senectutem, pertractet et illa argumenta singillatim refellere studeat.

Quae persona loquatur, significatur nomine verbis quae facit, anteposito. Haec personarum nomina in Mss. partim desunt.

'O Tite, si quid ego adiuero curamve levasso
quae nunc te coquit et versat in pectore fixa, 1
ecquid erit praemi?' 1
licet enim mihi versibus eisdem affari te Attice qui-
5 bus affatur Flamininum 'ille vir haud magna cum re,
sed plenus fidei'; quamquam certo scio non ut Flami-
ninum 'sollicitari te Tite, sic noctesque diesque,' novi
enim moderationem animi tui et aequitatem teque co-
gnomen non solum Athenis deportasse, sed humani-
10 tatem et prudentiam intellego. et tamen te suspicor
eisdem rebus quibus me ipsum interdum gravius com-
moveri, quarum consolatio et maior est et in aliud tem-
pus differenda. nunc autem mihi est visum de senec-
tute aliquid ad te conscribere. hoc enim onere quod
15 mihi commune tecum est, aut iam urgentis aut certe
adventantis senectutis et te et me etiam ipsum levari 2
volo; etsi te quidem id modice ac sapienter sicut omnia
et ferre et laturum esse certo scio. sed mihi, cum de
senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus
20 eo munere quo uterque nostrum communiter uteretur.
mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut

---

1 *Enn. ann. 335 ss. (ed. Va.^{2})* 3 //ec *(erasa N ut vid.)* quid erit pretii (ł premii V^2)V^1 *om.* P^1 & (*corr. in* en P^2 hec ł ecce *ss.* A^2) quid erit pr(a)emii b A L P^2 4 mihi *om.* b $A^1 L^1$ 5 *Enn. ann. 338* 7 *Enn. ann. 334* 8 cognomen non Ω non cognomen *edd.* 16 etiam *om.* PV 17 etsi . . . scio *Char. GL I 11, 206* etsi te quidem P V $L^2 A^2$ etsi te qui b L^1 aeque A^1 18 certo *(Char.)* b L $P^2 A^2$ -e P^1 V A^1

non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et iucundam senectutem. numquam igitur digne satis laudari philosophia poterit, cui qui pareat omne tempus aetatis sine molestia pos-
3 sit degere. sed de ceteris et diximus multa et saepe 5 dicemus; hunc librum ad te de senectute misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono ut Aristo Cius (parum enim esset auctoritatis in fabula), sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio; apud quem Laelium et Scipionem facimus admirantes 10 quod is tam facile senectutem ferat, eisque eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare quam consuevit ipse in suis libris, attribuito litteris Graecis quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo 15 explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

2
4 SCIPIO. Saepe numero admirari soleo cum hoc C. Laelio cum ceterarum rerum tuam excellentem M. Cato perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam tibi senectutem gravem esse senserim quae ple- 20 risque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna gravius dicant sustinere.

CATO. Rem haud sane difficilem Scipio et Laeli admirari videmini. quibus enim nihil est in ipsis opis ad bene beateque vivendum, eis omnis aetas gravis est; 25 qui autem omnia bona a se ipsi petunt, eis nihil malum potest videri quod naturae necessitas adferat. quo in genere est in primis senectus; quam ut adipiscantur omnes optant, eandem accusant adepti; tanta est stultitiae inconstantia atque perversitas. obrepere aiunt 30 eam citius quam putavissent. primum quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adulescentiae senectus

---

1 *omnis . . . senectutem Non. p. 347* absterseris *Non.* 2 etiam eff. *Non.* 4 pareat PV parat A^1L^1 paret b 7 aristo ceus R aristo P aristoteles V 12 qui . . . libris *Char. GL I 198, 28* 13 attribuito P^1V id tribuito bL^1A^1 21 *Eurip. Herc. fur. 637* 29 adepti bL^1A^1KE -am PV 32 senectus quam pueritiae adulescentia *om.* b

quam pueritiae adulescentia obrepit? deinde qui minus gravis esset eis senectus, si octingentesimum annum agerent quam si octogesimum? praeterita enim aetas quamvis longa cum effluxisset, nulla consolatio
5 permulcere posset stultam senectutem. quocirca si sa- 5
pientiam meam admirari soletis (quae utinam digna esset opinione vestra nostroque cognomine!), in hoc sumus sapientes, quod naturam optumam ducem tamquam deum sequimur eique paremus; a qua non veri
10 simile est, cum ceterae partes aetatis bene discriptae sint, extremum actum tamquam ab inerti poeta esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum et tamquam in arborum bacis terraeque fructibus maturitate tempestiva quasi vietum et caducum, quod
15 ferundum est molliter sapienti. quid est enim aliud Gigantum modo bellare cum dis nisi naturae repugnare?

LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro 6
Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe senes fieri, multo ante a te didi-
20 cerimus quibus facillime rationibus ingravescentem aetatem ferre possimus.

CATO. Faciam vero Laeli, praesertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est.

LAEL. Volumus sane, nisi molestum est Cato, tam-
25 quam longam aliquam viam confeceris quam nobis quoque ingrediundum sit, istuc quo pervenisti, videre quale sit.

CATO. Faciam, ut potero Laeli. saepe enim interfui 3 7
querelis aequalium meorum (pares autem vetere pro-
30 verbio cum paribus facillime congregantur), quae C. Salinator, quae Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere aequales, deplorare solebant, tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum

3 quam si bK quasi L¹A¹ quam P¹V 10 discriptae VL¹A descr- PbL² 14 quod . . . sapienti *Non. 347* 19 ut multo L¹A 26 quo PV quod bLA¹ 29 pares . . . congregantur *Quint. inst. 5, 11, 41 (cf. Amm. 28, 1, 53)* autem Ω autem ut est in *Quint.* 30 facillime Ω maxime *Quint.*

quod spernerentur ab eis a quibus essent coli soliti. qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu venirent reliquisque omnibus maioribus natu quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent nec a suis despicerentur. sed omnium istius modi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. moderati enim et nec difficiles nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt, inportunitas autem et inhumanitas omni aetati molesta est.

8 LAEL. Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam tibi propter opes et copias et dignitatem tuam tolerabiliorem senectutem videri, id autem non posse multis contingere.

CATO. Est istud quidem Laeli aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia. ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset non eum sua, sed patriae gloria splendorem adsecutum: 'nec hercule', inquit, 'si ego Seriphius essem, nec tu si Atheniensis, clarus umquam fuisses.' quod eodem modo de senectute dici potest. nec enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem nec insipienti etiam in summa copia non gravis. 9 aptissima omnino sunt Scipio et Laeli arma senectutis artes exercitationesque virtutum, quae in omni aetate cultae, cum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt ne extremo quidem tempore aetatis (quamquam id quidem maximum est), verum etiam quia conscientia bene actae vitae multorumque bene factorum recordatio iucundissima est.

---

2 mihi non *om.* b^1 id *om.* L^1A^1 4 uenirent *edd.* even- Ω 5 sine . . . 10 senectutem *om.* P^1 13 tuam *om.* V^1L^1 16 est ... nequaquam *Char. GL I 208, 17* 17 seriphios & non eum sua *cet. om.* b 20 essem VbL^1A *(cf. Mdv. opusc. II 274)* essem ignobilis PL^2 21 atheniensis L^1A atheniensis esses $VbPL^2$ 23 ne sapienti PV^2 nec sap- V^1bLAK 27 haec ferunt V ecfecerunt P^1

ego Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, senem 4 10
adulescens ita dilexi ut aequalem; erat enim in illo
viro comitate condita gravitas nec senectus mores mu-
taverat; quamquam eum colere coepi non admodum
5 grandem natu, sed tamen iam aetate provectum. anno
enim post consul primum fuerat quam ego natus sum,
cumque eo quartum consule adulescentulus miles ad
Capuam profectus sum quintoque anno post ad Ta-
rentum quaestor, deinde quadriennio post factus sum
10 † praetor, quem magistratum gessi consulibus Tudi-
tano et Cethego, cum quidem ille admodum senex
suasor legis Cinciae de donis et muneribus fuit.
hic et bella gerebat ut adulescens, cum plane gran-
dis esset, et Hannibalem iuveniliter exultantem patien-
15 tia sua molliebat; de quo praeclare familiaris noster
Ennius:

'Oenus homo nobis cunctando restituit rem.
noenum rumores ponebat ante salutem.
ergo postque magisque viri nunc gloria claret.'

20 Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit! 11
cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppi-
do fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: 'mea
opera Q. Fabi Tarentum recepisti': 'certe', inquit ri-
dens, 'nam nisi tu amisisses, numquam recepissem.' nec
25 vero in armis praestantior quam in toga; qui consul
iterum Sp. Carvilio collega quiescente C. Flaminio tri-
buno plebis quoad potuit restitit agrum Picentem et
Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti;
augurque cum esset, dicere ausus est optumis auspi-

---

3 grauitas PV uirtus grauitas b uirtus grauis L^1A^1K 7 eo VL ego PLA quartum P^1 -o P^2VbL^1A 9 *ut supra* PV quaestor quem (quo A^1) magistratum gessi bL^1A^1 quaestorque mag. gessi *Mo.* 14 et Hannibalem ... molliebat *Non. p. 301 et 347* 17 *Enn. ann. 370 ss.* homo qui (qui *del.*) P homo L^2 qui VbL^1A 18 noenum *Lachm.* non enim Ω 22 fugerat $PV^2L^2A^2$ fuerat *cett.* arcem *edd.* arce (-che L^1A^1) Ω 24 tu *om.* b tu hic L^1A^1 *cf. de orat. 2, 273* 26 Sp. Caruilio ... diuidenti *Char. GL p. 224, 10* collega quiescente *om. Char.*

ciis ea geri quae pro rei publicae salute gererentur; quae contra rem publicam ferrentur, contra auspicia
12 ferri. multa in eo viro praeclara cognovi; sed nihil admirabilius quam quo modo ille mortem filii tulit, clari viri et consularis. est in manibus laudatio, quam 5 cum legimus quem philosophum non contemnimus? nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, sed intus domique praestantior. qui sermo, quae praecepta, quanta notitia antiquitatis, scientia iuris augurii! multae etiam ut in homine Romano lit- 10 terae; omnia memoria tenebat, non domestica solum,
5 sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupide
13 fruebar, quasi iam divinarem id quod evenit, illo extincto fore unde discerem neminem. quorsum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto videtis ne- 15 fas esse dictu miseram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse Scipiones aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. est etiam quiete et pure atque eleganter actae aetatis placida ac 20 lenis senectus, qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens est mortuus, qualem Isocratis, qui eum librum qui Panathenaicus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse se dicit vixitque quinquennium postea; cuius magister Leontinus Gorgias 25 centum et septem complevit annos neque umquam in suo studio atque opere cessavit. qui, cum ex eo quaereretur cur tam diu vellet esse in vita: 'nihil habeo', inquit, 'quod accusem senectutem.' praeclarum respon-
14 sum et docto homine dignum. sua enim vitia insipientes 30

---

2 ferrentur PV ferentur bL¹A¹ 3 nihil bL¹A nihil est PVL² 4 filii V marci f. Ω; *cf. Lael. 2, 9* 10 ut *om.* V 14 quorsum bL² quorsus PVA² cursum L¹A¹ 18 naualesque Ω -ve PA² 19 ut bella *om.* b a *om.* L¹A¹ 22 isocratis *edd.* socrati(e)s Ω 24 se dicit bLA¹P² se dicitur P¹A² dicitur V 29 quod Ω quae L¹A¹

et suam culpam in senectutem conferunt; quod non
faciebat is cuius modo mentionem feci, Ennius:

> 'Sicuti fortis equus spatio qui saepe supremo
> vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.'

5 equi fortis et victoris senectuti comparat suam. quem
quidem probe meminisse potestis; anno enim undevicensimo post eius mortem hi consules T. Flamininus
et M'. Acilius facti sunt, ille autem Caepione et Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quinque
10 et sexaginta annos natus legem Voconiam magna voce
et bonis lateribus suasissem. annos septuaginta natus
(tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo quae maxima
putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis
paene delectari videretur.

15 Etenim cum conplector animo, quattuor reperio causas, cur senectus misera videatur, unam quod avocet 15
a rebus gerendis, alteram quod corpus faciat infirmius,
tertiam quod privet fere omnibus voluptatibus, quartam quod haud procul absit a morte. earum si placet
20 causarum quanta quamque sit iusta una quaeque, videamus.

A rebus gerendis senectus abstrahit. quibus? an iis 6
quae iuventute geruntur et viribus? nullaene igitur
res sunt seniles quae vel infirmis corporibus animo
25 tamen administrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus,
nihil L. Paulus, pater tuus, socer optimi viri filii mei?
ceteri senes, Fabricii Curii Coruncanii, cum rem publicam consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant? ad Appi Claudi senectutem accedebat etiam ut 16
30 caecus esset; tamen is, cum sententia senatus inclinaret
ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit dicere illa quae versibus persecutus est Ennius:

---

2 feci V fecit Pb A L^{2} facit L^{1} 3 *Enn. ann. 374 s.*   6 anno enim undeuicensimo L^{2}HE -um enim -um *Ω*   8 facti sunt *om.* b$L^{1}A^{1}$ 11 suasissem VLAP^{2} suassim sem b suasisset P^{1} *ut vid.* suasi. Sed *Fo.*   12 *cf. Menand. monost. 461*   16 unam quod auocet a rebus gerendis *om.* b   24 similes $P^{1}A^{2}$ similes seniles K

'Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
antehac, dementes sese flexere viai?'
ceteraque gravissime; notum enim vobis carmen est;
et tamen ipsius Appi extat oratio. atque haec ille egit
septimo decimo anno post alterum consulatum, cum 5
inter duos consulatus anni decem interfuissent censor-
que ante superiorem consulatum fuisset; ex quo intel-
legitur Pyrrhi bello grandem sane fuisse; et tamen
17 sic a patribus accepimus. nihil igitur adferunt qui in
re gerunda versari senectutem negant, similesque sunt, 10
ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant,
cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii
sentinam exhauriant, ille autem clavum tenens quietus
sedeat in puppi, non faciat ea quae iuvenes, at vero
multo maiora et meliora faciat. non viribus aut ve- 15
locitate aut celeritate corporum res magnae geruntur,
sed consilio auctoritate sententia; quibus non modo
18 non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte
ego vobis, qui et miles et tribunus et legatus et consul
versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc 20
videor, cum bella non gero; at senatui quae sint ge-
renda, praescribo et quo modo, Karthagini cum male
iam diu cogitanti bellum multo ante denuntio; de qua
vereri non ante desinam quam illam excisam esse
19 cognovero. quam palmam utinam di inmortales Sci- 25
pio tibi reservent, ut avi reliquias persequare! cuius
a morte tertius hic et tricesimus annus est, sed me-
moriam illius viri omnes excipient anni consequentes.
anno ante me censorem mortuus est, novem annis post
meum consulatum, cum consul iterum me consule cre- 30
atus esset. num igitur si ad centesimum annum vixis-

---

1 *Enn. ann. 202 s.* 2 se V^2 uiai *Lb. (ad Hor. carm. 3, 5, 45)* uia Ω ruina Q 5 septimo decimo (XVII d) anno HQS^2d septem decem annos Ω cum . . . consulatum *om.* L^1A^1 11 in hisqui b ut his qui L^1A^1 dicunt PV 18 orba L^1A^1 22 cum *conieci* cui Ω 23 bello b 30 cum consul bL^1A^1 cum simul consul PVL^2A^2

set, senectutis eum suae paeniteret? nec enim excursione nec saltu nec eminus hastis aut comminus gladiis uteretur, sed consilio ratione sententia. quae nisi essent in senibus, non summum consilium maiores no-
5 stri appellassent senatum. apud Lacedaemonios qui- 20
dem ii qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt sic etiam nominantur senes. quodsi legere aut audire voletis externa, maximas res publicas ab adulescentibus labefactatas, a senibus sustentatas et restitutas
10 reperietis.

'Cedo quí vestram rem públicam tantam ámisistis tám cito?' sic enim percontantibus in Naevi poetae Ludo respondentur et alia et hoc in primis: 'provéniebant orátores noví, stulti adulescéntuli.' temeritas est
15 videlicet florentis aetatis, prudentia senescentis.

7 21
At memoria minuitur. credo, nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium civium perceperat nomina; num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum
20 salutare solitum? equidem non modo eos novi qui sunt, sed eorum patres etiam et avos nec sepulcra legens vereor quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. nec vero quemquam senem audivi oblitum quo loco
25 thesaurum obruisset; omnia quae curant meminerunt, vadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant. quid? 22
iuris consulti, quid? pontifices, quid? augures, quid?

---

2 aut Ω ut L A^1 6 sint b 7 &sic L^1 senes *om.* L^1 8 externa p *(?)* -as Ω 9 labaefactas L^1 sustentas V 11 *Naev. praetext. 7* quia L^1A^1 rep b rem L^1A^1 12 percontantibus *Mo.* percontantur (-cuntantur L, -cunctantur A^2) ut (ut est PL^2Rvsr)Ω poetae ludo bL^1AP^2 posteriori libro P^1V 13 *Naev. praetext. 8* proueniebant Vb -uenientur P^1, -uenient P^2L^2 -uentebant L^1, -uentabant A^1 14 nonuis L^1A^1 15 senectutis b 16 at enim memoria deficit *Lact. inst. 7, 12, 13* aut Ω ut L A^1 19 quia risti di resset b quia isti deesset L^1A^1 21 eorum Ω mo b^1 eo *corr.* b^1 22 ne *om.* Vb 25 omni aeque L^1 cura ut L^1 meminerint b^2 (-rit b^1) L^1A^1 26 quis sibi V^1*(?)*LA 27 consultiq; id b quia augures L^1

philosophi senes quam multa meminerunt! manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria, neque ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit; quod propter studium cum 5 rem neglegere familiarem videretur, a filiis in iudicium vocatus est, ut quem ad modum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re familiari removerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habe- 10 bat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum, recitasse iudicibus quaesisseque num illud carmen desipientis videretur. quo recitato sententiis iudicum est liberatus.
23 num igitur hunc, num Homerum Hesiodum Simonidem Stesichorum, num quos ante dixi, Isocraten Gor- 15 gian, num philosophorum principes, Pythagoram Democritum, num Platonem, num Xenocraten, num postea Zenonem Cleanthem aut eum quem vos etiam vidistis Romae, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an in omnibus his studiorum agi- 20 tatio vitae aequalis fuit? age ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos
24 Romanos vicinos et familiares meos; quibus absentibus numquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructi- 25 bus. quamquam in aliis minus hoc mirum est; nemo enim est tam senex qui se annum non putet posse vi-

1 qua bL¹A¹ 2 dummodo P² 3 ea *om.* A¹ 4 Sophocles ... fecit (*cetera contracta usque ad* liberatus est) *Char. GL I 215, 9* 5 propter quod VbL¹A² & propterquod A¹ quod propter studium cum rem neglegere familiarem vide *om.* L¹ 14 hunc num homerum bA hunc omerum L¹ nunc homerum L² hunc num esiodum PV 15 isocraten P² socraten *Ω* gorgian num *Ω* gorgianum A¹ gorgian num homerum num PV 17 xenocraten *Ω* xenoncraten b senocraten L¹ 19 in *om.* L¹ 20 his *om.* PLA¹p 21 ut *om.* L¹ istam L¹ 22 committamus LA 26 mirum est bL¹A¹p *Mdv.* mirum sit PVL²A² 27 enim est PV est enim bL²A enim L¹

vere; sed idem in eis elaborant quae sciunt nihil ad se
omnino pertinere: 'serit arbores, quae alteri saeculo
prosint', ut ait Statius noster in Synephebis. nec vero 25
dubitat agricola, quamvis sit senex, quaerenti cui serat,
5 respondere: 'dis inmortalibus, qui me non accipere modo haec a maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.' et melius Caecilius de sene alteri saeculo pro- 8
spiciente quam illud idem:

'Edepól senectus, sí nil quicquam aliúd viti
10 adpórtes tecum, cum ádvenis, unum íd sat est,
quod díu vivendo múlta quae non vólt, videt.'

et multa fortasse quae volt! atque in ea quae non volt,
saepe etiam adulescentia incurrit. Illud vero idem Caecilius vitiosius:

15 'Tum equidem ín senecta hoc députo misérrimum,
sentíre ea aetate éumpse esse odiosum álteri.'

iucundum potius quam odiosum. ut enim adulescen- 26
tibus bona indole praeditis sapientes senes delectantur
leviorque fit senectus eorum qui a iuventute coluntur
20 et diliguntur, sic adulescentes senum praeceptis gaudent quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus
intellego me vobis quam mihi vos esse iucundos. sed
videtis ut senectus non modo languida atque iners non
sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid
25 et moliens, tale scilicet quale cuiusque studium in superiore vita fuit. quid? qui etiam addiscunt aliquid?
ut et Solonem versibus gloriantem videmus qui se co-

---

1 laborant V[1] a se bLA[1] 2 *Caecil. com. 210* 3 prosint *Ω* -sit b, -sient P[2] 4 sit *om.* L[1] 4 cuius erat V[1]bL[1]A[1] 8 illud ennii idem P[2]bL illud enim idem A 9 *Caecil. com. 173 ss.* ad aliud V[1] uiti *edd.* uitii *Ω* 12 aitque bA[1] aitquae L[1] 13 Caecilius uitiosius illud ait de senectute *Char. GL I 224, 8* uitiosius ait L[2] 15 *Caecil. com. 28 s.* quidem L[1]A[1] 16 eumpse esse *coni. Fleckeisen (Jahrb. 91 [1865] p. 566):* eum ipsum esse *codd. Non. p. 1* eum se esse VbL[1]A[1] esse P se esse L[2] 18 pr(a)edisti L[1]A[1] delectentur b 19 colitur et diligitur V 20 sic ... ducuntur *Non. p. 283* 21 dicuntur b 23 iners ... moliens *Non. p. 346 cf. Lact. inst. 7, 12, 12* 26 f. quicquid e. V[1]L[1]A[1]

tidie aliquid addiscentem dicit senem fieri, et ego feci, qui litteras Graecas senex didici; quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, 5 vellem equidem etiam illud (discebant enim fidibus antiqui), sed in litteris certe elaboravi.

9 27 Nec nunc quidem vires desidero adulescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis), non plus quam adulescens tauri aut elephanti desiderabam. quod est, 10 eo decet uti et quicquid agas, agere pro viribus. quae enim vox potest esse contemptior quam Milonis Crotoniatae? qui cum iam senex esset athletasque se exercentes in curriculo videret, aspexisse lacertos suos dicitur inlacrimansque dixisse: 'at hi quidem mortui iam 15 sunt.' non vero tam isti quam tu ipse nugator! neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus, a quibus iura civibus praescribebantur; quorum usque ad ex- 20 28 tremum spiritum est provecta prudentia. orator metuo ne languescat senectute; est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam et virium. omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute, quod equidem adhuc non amisi, et videtis 25 annos; sed tamen est decorus senis sermo quietus et remissus facitque persaepe ipsa sibi audientiam diserti

---

1 *cf. Plutarch. Solon. 31* *γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος* *Val. Max. 8, 17, 14* dic& se nec fieri bL^1A^1 dicit & senē fieri L^2 et ego *Mdv.* ut ego Ω 4 essent nota P^1 ut uidetis L^1 utquidetis b 5 fecissem $P^1V^1L^2A^2$K fidimus b finibus L^2 audire P^1V 6 equidem *usque cum* litteris *om.* A^1 8 ne nunc V 9 diuitias PL^2 quam *om.* V^1 10 desiderabant bL^1A^1 11 dec& uti es b dec& tutius A docet uti es L^1 13 exerantes L 18 sextus (a)emilius PVL^2A^2 19 ante *om.* V^1 Ti. *edd.* titus Ω quorum canius A^1 p. PbA^2 pre L^1A^1 post V 23 solum *om.* V^1 24 in *om.* b 26 sed tamen ... remissus *Non. p. 383* 27 facitque ... oratio *Non. p. 343* persaepe ipsa *Non.* PVbL^2A^2 per se ipsa L^1A^1 audientia *Non.* dissertis *Non.*

senis cocta et mitis oratio. quam si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere et Laelio. quid enim est iucundius senectute stipata studiis iuventutis? an ne tales quidem vires senectuti relinquemus ut adu- 29
5 lescentes doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse praeclarius? mihi vero et Cn. et P. Scipiones et avi tui duo L. Aemilius et P. Africanus comitatu nobilium iuvenum fortunati videbantur nec ulli bonarum artium magistri
10 non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. etsi ipsa ista defectio virium adulescentiae vitiis efficitur saepius quam senectutis; libidinosa enim et intemperans adulescentia effetum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone 30
15 quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se umquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam quam adulescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti et duos
20 annos ei sacerdotio praefuit, ita bonis esse viribus extremo tempore aetatis, ut adulescentiam non requireret. nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quamquam est id quidem senile aetatique nostrae conceditur. videtisne ut apud Homerum saepissime Nestor de 10 31

1 senis Ω sermonibus (-onis L[1]) *Non.* cocta *Noni cod. E et* bL[1]A[1] coacta *Noni cod.* A[A] compta *Noni cod. Gen.*[2] PVL[2]A[2]K composita Q *om. Noni codd.* LB[A] 3 iuuentatis bA[2] -tatas A[1] 4 an ne tales *Se.* an tales S anne has tales m annales PVbLAK an ne illas *Anz Mue.* relinquimus PVA[2] *Ha.* 5 ac L[1] 6 qui quidem V[1] quis bL[1]A[1] 7 & GÑ *(in ras.)* & p scipiones P[1] (& GN p. scipiones P[2]) & gneus & p. scipiones V[2]A[2] & neus (nęus b) & (*om.* L) prae (p̃.) scipiones V[1]bL[1]A[1] & gneus p. (*c. glossa* põpei') scipiones L[2] et aui tui duo PVL[2]A[2] aui tui duo b aut uiduo L[1]A[1] 8 b. aemilius bL[1]A[1] emilius V et *om.* PA[2] p. PV[2]A[2] prae V[1]bLA[1] 11 defecerunt P[1] ipsa ista P[1]LA ista ipsa P[2]V ista b 13 effectum bL[1]A[1] 14 *cf. Xen. Cyrop. 8, 7, 6* 15 cum ad(m)modum VbL[1]Ap[2] quem admodum PL[2]p[1]E esset Ω esse L[1]A[1] 23 nr̃a bL[1]A 24 ut *om.* V[1] mestor b

virtutibus suis praedicet? iam enim tertiam aetatem
hominum videbat nec erat ei verendum ne vera prae-
dicans de se nimis videretur aut insolens aut loquax.
etenim ut ait Homerus 'ex eius lingua melle dulcior
fluebat oratio', quam ad suavitatem nullis egebat cor- 5
poris viribus. et tamen dux ille Graeciae nusquam
optat ut Aiacis similes habeat decem, sed ut Nestoris;
quod si sibi acciderit, non dubitat quin brevi sit Troia
32 peritura. sed redeo ad me. quartum ago annum et
octogesimum; vellem equidem idem possem gloriari 10
quod Cyrus, sed tamen hoc queo dicere, non me qui-
dem iis esse viribus quibus aut miles bello Punico aut
quaestor eodem bello aut consul in Hispania fuerim
aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi
apud Thermopylas M'. Glabrione consule, sed tamen 15
ut vos videtis non plane me enervavit, non adflixit se-
nectus, non curia vires meas desiderat, non rostra, non
amici, non clientes, non hospites. nec enim umquam
sum adsensus veteri illi laudatoque proverbio quod
monet 'mature fieri senem, si diu velis senex esse.' 20
ego vero me minus diu senem esse mallem quam esse
senem ante quam essem. itaque nemo adhuc convenire
33 me voluit cui fuerim occupatus. at minus habeo virium
quam vestrum utervis. ne vos quidem T. Ponti cen-

---

1 praedicit A *Hom. Il. I 250* iam enim tertiam Ω tertiam iam enim P 2 uiuebat PL^{2} nec uera (-e L^{1}) bL^{1}A^{1} 3 minis L^{1} 4 ⁓t at L^{1} *Hom. Il. I 249 Rhet. Her. 4, 33, 44 Plin. epist. 4, 3, 3* melli ƃL^{1} 5 ad quam PVL^{2} 6 *Hom. Il. II 371 ss.* grecia enasquam otat ut at iacis b easquam otat ut aiacis L^{1} greci ęneas quã ≋ (ęnusquam A^{2}) otia tuta eaci A 7 sed ut *edd.* sed sex PVL^{1} sed VI L^{1} sed uı bA 8 si *om.* b acciderit Ω acciderit aiacis (acis L^{2} aiacis L^{3}) similem habeat ducem at ut (aut *pro* at ut L^{2}) nestoris PL^{2} qui in bL^{1} breuis L^{1}A^{1} 9 quarto L^{1}A 10 possem V^{1}b possim LA posse PV^{2} 11 nonne quidem V^{1} 12 milites b 13 eodem Ω enodem L^{1}A^{1} in eodem L^{2} in hispaniam LA^{1} in spania b 14 cum *om.* VbL^{1}A^{1} depugnauit A^{1}(L?) 16 enarrauit L^{1}A^{1} 21 diu semen b mallem Ω -llim L^{1}A^{1} 23 cui R qui PV^{1}L^{2}A^{2} cum bL^{1}A^{1} quominus V^{2} fuerit L^{1}A^{1} 24 ne vos . . . praestantior *Non. p. 371*

turionis vires habetis; num idcirco est ille praestantior? moderatio modo virium adsit et tantum quantum potest quisque nitatur; ne ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiae per stadium ingres-
5 sus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem. utrum igitur has corporis an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit, cum absit, ne requiras, nisi forte adulescentes pueritiam, paulum aetate progressi adulescentiam de-
10 bent requirere. cursus est certus aetatis et una via naturae eaque simplex suaque cuique parti aetatis tempestivitas est data, ut et infirmitas puerorum et ferocitas iuvenum et gravitas iam constantis aetatis et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod
15 suo tempore percipi debeat. audire te arbitror Scipio, 34 hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie nonaginta natus annos; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere, cum autem equo, ex equo non descendere, nullo imbri, nullo frigore ad-
20 duci ut capite operto sit, summam esse in eo siccitatem corporis, itaque omnia exequi regis officia et munera. potest igitur exercitatio et temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris.

Non sunt in senectute vires. ne postulantur quidem 11
25 vires a senectute. ergo et legibus et institutis vacat

3 ne ille non P ne ille quidem non VbLA 5 bouem. Utrum *Man.* bouem. uirum bA^1 (uires A^2) bouem uirum L^1 bouem uiuum PVL^2p 6 phitagora & L^1 mala his b ≡ malas L^1A^1 8 reliquira b reliquias L^1A^1 9 paululum L^2 -olum L^1 10 cursus . . . est data *Non. p. 408* 11 aeque L^1 parti aetatis *Non. codd.* LC^A parci(a)etatis bL^1A^1 parcitatis PVL^2A^2K H^1av et *Noni cod.* B^A 12 ut et *Ω* ut L^1 15 pr(a)ecipi L^1A^1 audire te PVbL^2 audiss& ea L^1 audis& ea A^1 audisse te A^2 16 hospestus L^1 hospastus A^1 auitus *edd.* habitus *Ω* 17 ingressus iter pedibus *Char. GL I 215, 24* 19 non *om.* L^1 nullo imbri . . . siccitatem *Non. p. 395* nullo imbri . . . operto sit *Non. p. 246* imbri *Non.* VbL^1 ymbri A imbre PL^2 adducit L^1 20 corporis siccitatem *Non.* 22 in *om.* PV 24 non desunt V ne desint PL^2A^2KHE^1(nec) m ne sint Rl non sint n

aetas nostra muneribus iis quae non possunt sine viribus sustineri. itaque non modo quod non possumus,
35 sed ne quantum possumus quidem cogimur. at multi ita sunt inbecilli senes ut nullum officii aut omnino vitae munus exsequi possint. at id quidem non proprium senectutis vitium est, sed commune valetudinis. quam fuit inbecillus P. Africani filius is qui te adoptavit, quam tenui aut nulla potius valetudine! quod ni ita fuisset, alterum illud extitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sint aliquando, cum id ne adulescentes quidem effugere possint? resistendum Laeli et Scipio senectuti est eiusque vitia diligentia compensanda sunt; pugnandum tamquam contra morbum sic contra senectutem,
36 habenda ratio valetudinis, utendum exercitationibus modicis, tantum cibi et potionis adhibendum ut reficiantur vires, non opprimantur. nec vero corpori solum subveniendum est, sed menti atque animo multo magis; nam haec quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. et corpora quidem exercitationum defatigatione ingravescunt, animi autem se exercendo levantur. nam quos ait Caecilius 'comicos stultos senes', hos significat credulos obliviosos dissolutos, quae vitia sunt non senectutis, sed inertis igna-

---

1 quae non ER qñ AL^1 qñdo L^2 quoniam Pb^2L^2K quomi b^1 qm̄ non V 3 ne *om.* A^1 cogemur L^1A^1 ad multa A^1 4 ut Ω sunt L^1 5 possunt VbL^1A ad bL^1 7 fuit Ω sunt L^1 incillus b 8 tenuit bL^1A aut Ω ut V^1 quod Ω quam L^1 9 ni ita PVL^2A^2 nita L^1A^1 ita b extitisset Ω -et sed L^1A^1 12 sunt A^1H nec A^1 15 *cf. Ter. Phorm. 575* morborum L^1AK morborum uim L^2 *et Mue. Se. Anz Lg.* si b 16 utendum *usque cum* potionis *om.* bL^1A^1 18 non Ω ne b ueri L 21 extinguitur V 22 defatigatione VbL^1A^1KpE -fetigatione PL^2A^2 se Ω *Or. Se. om.* PL^2 *Ha. Mue.* 23 exercitando P *Ha.* *Caecil. com. 243* co(a)micos *codd. Lael. 99* -us Ω 24 hos *om.* V^1 hoc PV^2 25 quae vitia . . . somniculosae senectutis *Non. p. 33* sunt non senectutis sed inertis ignavae *om.* bL^1A^1 inertis PVL^2A^2 incertae *Non.* ignauiae PVL^2A^2

vae somniculosae senectutis. ut petulantia, ut lubido
magis est adulescentium quam senum nec tamen om-
nium adulescentium, sed non proborum, sic ista senilis
stultitia quae deliratio appellari solet, senum levium
5 est, non omnium. quattuor robustos filios, quinque fi- 37
lias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat
et caecus et senex; intentum enim animum tamquam
arcum habebat nec languescens succumbebat senectuti;
tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in
10 suos, metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes
habebant; vigebat in illa domo mos patrius disciplina.
ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius 38
suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad
ultimum spiritum dominatur in suos. ut enim adu-
15 lescentem in quo est senile aliquid, sic senem in quo
est aliquid adulescentis, probo; quod qui sequitur cor-
pore senex esse poterit, animo numquam erit. Septi-
mus mihi liber Originum est in manibus, omnia anti-
quitatis monumenta colligo, causarum inlustrium quas-
20 cumque defendi, nunc cum maxime conficio orationes,
ius augurium pontificium civile tracto, multum etiam
Graecis litteris utor Pythagoreorumque more exercen-

---

3 sic itas b scisitas L^1 sinilis b 4 senium b euium $V^1L^1A^1$ euum b 5 quinque A^2 tantum quinque PVL^2 tanam quinque bL^1A^1 (quique L^1) etiam quinque? *Vollmer* 6 tantam $PV^2L^2A^2$ tantãs b -as L^1A^1 10 seui bA^1 se L^1 uerebatur b 11 uigebant V^1 in illa domo mos ER *Parisini 6342 et 6360*, in illa domos b in illa domus L^1A^1 in illo domu A^2 in illo animus PVL^2A^3 in illa domo p patrius disciplina $P^1VbL^2A^3$ patria disciplina P^2 patri domus disciplina L^1 patri disciplina A^1 patris disciplina A^2p 12 ita enim ... dominatur *Non. p. 105* ius suum PA^2 usum V uisum bLA^1 13 si nemini emancupata est *Non.* si menti mancipata est PVL^2A^2Kp mente sine mancipata est b si neminem mancipata est L^1A^1 usque ad *om.* V 15 semen b 16 quis bL^1A^1 *om.* V^1 corpores b 19 monumento L 20 nunc cum bL^1A^1 nuncquam $PV^2L^2A^2$H (nuquã V^1) 21 sius bL^1A^1 augurium R -rum PVbLA pontificium $PV^2L^2A^2$ -ficum bL^1A^1 -fici V^1 22 Pythagoreumque ... vesperi *Non. p. 91* exercendae *Ω et Non.* -do bL^1

dae memoriae gratia quid quoque die dixerim audierim egerim, commemoro vesperi. haec sunt exercitationes ingenii, haec curricula mentis, in his desudans atque elaborans corporis vires non magno opere desidero. adsum amicis, venio in senatum frequens ultroque ad- 5 fero res multum et diu cogitatas easque tueor animi, non corporis viribus. quae si exequi nequirem, tamen me lectulus meus oblectaret ea ipsa cogitantem quae iam agere non possem; sed ut possim, facit acta vita. semper enim in his studiis laboribusque viventi non 10 intellegitur quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu aetas senescit nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

12 39 Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. o praeclarum munus aetatis, 15 siquidem id aufert a nobis quod est in adulescentia vitiosissimum! accipite enim optimi adulescentes veterem orationem Archytae Tarentini, magni in primis et praeclari viri, quae mihi tradita est, cum essem adulescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem 20 pestem quam voluptatem corporis hominibus dicebat a natura datam, cuius voluptatis avidae libidines te- 40 mere et effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriae proditiones, hinc rerum publicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, nullum 25

1 memoriae *Ω et Non.* -ia L A[1] egratia A[1] egregia L aut audierim L[1]A[1] 2 haec bL hae PVA 5 amiscis L[1]A[1] ultroque PL[2]A[2] utroque VbL[1]A 7 non *Ω* in P[1] quae bL[1]A[1]ER (*cf. Cato 3, 7* interfui querelis ... quae C. Salinator, quae Sp. Albinus ... deplorare solebant) quas PV si *om.* V[1] exequi (exs- bL[2]A[2]) nequirem (-em V) PVbL[2]A[2] ex sene qu(a)erem L[1]A[1] 8 qui eam bL[1] 9 agere non possem PV[2]L[2]A[2] (agerem possem V[1]) agerem semper enim *cetera om.* bL[1]A[1] 10 laboribus quem b
11 obreptat P[1]A[2] Ita insensim L[1] Ita ≡ sensit A[1] 12 frangitur subito V 16 a *om.* bL[1]A[1] 17 accirite bL[1]A[1] ostimi b ortum L[1] ortimi A[1] 20 taureti bLA[1] tareti A[2] nullam a natura datam *cet. om.* L[1] 22 a *om.* V[1] datus b avidae ... incitarentur *Char. GL I p. 198, 30* 23 et effrenate *Char.* P[2]V[1] L[2]A[2] et ecfrenate P[1]V[2] et frenate (-ę b)bL[1]A[1] potiundum *Char.* V 25 nullum denique ... inpelleret *Non. p. 309*

denique scelus, nullum malum facinus esse ad quod
suscipiendum non lubido voluptatis inpelleret, stupra
vero et adulteria et omne tale flagitium nullis excitari
aliis inlecebris nisi voluptatis; cumque homini sive na-
5 tura sive quis deus nihil mente praestabilius dedisset,
huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum
quam voluptatem; nec enim lubidine dominante tem- 41
perantiae locum esse neque omnino in voluptatis regno
virtutem posse consistere. quod quo magis intellegi
10 posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem
voluptate corporis quanta percipi posset maxima; ne-
mini censebat fore dubium quin tam diu, dum ita gau-
deret, nihil agitare mente, nihil ratione nihil cogita-
tione consequi posset. quocirca nihil esse tam dete-
15 stabile quam voluptatem, siquidem ea, cum maior esset
atque longior, omne animi lumen extingueret. haec cum
C. Pontio Samnite, patre eius a quo Caudino proelio
Sp. Postumius T. Veturius consules superati sunt, lo-
cutum Archytam Nearchus Tarentinus hospes noster,
20 qui in amicitia populi Romani permanserat, se a maio-
ribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni
interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse
L. Camillo Ap. Claudio consulibus reperio. quorsus 42
hoc? ut intellegeretis, si voluptatem aspernari ratione
25 et sapientia non possemus, magnam habendam esse

---

1 facim L^1 2 stupra vero et ... posse consistere *Lact. inst. 6, 20, 4 cf. 6, 19, 10* 3 omne *Ω* -nia *Lact. cod. vetustissimus* tale *om. Lact. codd.* excitari *Lact. codd. et* PVb exercitari LAK 4 incelibris L^1A^1 5 si quis A^1 6 esse *om. Lact. codd.* 8 regno $PV^2L^2A^2$ regnum $V^1bL^1A^1$ 10 posset ER *ut vid.* -it *Ω* fingere possit A^1 11 posset *Ω* -it V^1 13 ager&itare b 14 esset A^1K 15 quam PV^2A^2 tamquam V^1bLA^1 *post* detestabile *in* H^2 *et* E *primum glossam legimus* tamque pestiferum 16 longior $PVAL^2K$ longi bL^1 longinquior BERSm 18 sp. iustinus b t. ueteriusP[1] tueturius V ueterius b sint Vb 21 ei PVL^2A^2 si bL^1A^1 sermone L^1 22 quam A^1 23 Ap. *edd.* app (ss) P p. b p̄ VA pre L^1 *om.* L^2 24 hoc *om.* A^1

senectuti gratiam, quae efficeret ut id non luberet quod
non oporteret. impedit enim consilium voluptas, rationi
inimica est, mentis ut ita dicam praestringit oculos nec
habet·ullum cum virtute commercium. invitus feci ut
fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e 5
senatu eicerem septem annis post quam consul fuisset,
sed notandam putavi libidinem. ille enim cum esset
consul in Gallia, exoratus in convivio a scorto est ut
securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent
damnati rei capitalis. hic Tito fratre suo censore qui 10
proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi vero et
Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et
tam perdita lubido, quae cum probro privato coniunge-
13 43 ret imperii dedecus. saepe audivi e maioribus natu,
qui se porro pueros e senibus audisse dicebant, mirari 15
solitum C. Fabricium quod, cum apud regem Pyrrhum
legatus esset, audisset e Thessalo Cinea esse quendam
Athenis qui se sapientem profiteretur, eumque dicere
omnia quae faceremus, ad voluptatem esse referenda.
quod ex eo audientes M'. Curium et Ti. Coruncanium 20
optare solitos ut id Samnitibus ipsique Pyrrho per-
suaderetur, quod facilius vinci possent, cum se volupta-
tibus dedissent. vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui

---

1 efficere V^1 effecerit A^1 2 enim Ω enim libido L^2 voluptas...commercium *Non. p. 34* 4 commerentiam A^1 5 e senatu Ω ex senatu V ee L 6 septem Ω (VII Vb) VI L^1A 7 notandum V^1b 8 exoratus P^2bLA^1 exhoratus E^2 exortatus P^1VA a *om.* b^1 *add.* b^1 *ut vid.* 11 mihi vero (*om.* et Flacco) ...libido *Char. GL I 208, 14* 12 flaccone uti bL^1A^1 prognari L^1A^1 13 tam perdita *Char. et* P perdita VbLAE probo V^1A^1 coniunget bL^1A 14 audiui e ER *Mo.* (*cf. infra* ex eo audientes), audiui ex *Bai. Mue. Anz* audiui a p *Gudianus Ha.* audiui ea $V^1bL^1A^1$ (Ω?) audiui ca a $PV^2L^2A^2$ 15 e senibus bA^1 ac senibus L^1 a senibus $P^2VL^2A^2$ a senatibus P^1 17 audisset *om.* L^1A^1 e thessalo bL^1A^1R a thessalo PVL^2A^2 cinea *edd.* ciue PVL^2A^2 ciui R cui E^1 nice bL^1A^1 nica p 19 ferenda L^1 21 samnitibus Ω nitibus L^1 sannitibus L^2 22 quod V^1bLA^1 quo PV^2A^2 possent *om.* V^1 se Ω si se A^1 23 quin b

quinquennio ante eum consulem se pro re publica
quarto consulatu devoverat; norat eundem Fabricius,
norat Coruncanius; qui cum ex sua vita tum ex eius
quem dico Deci facto iudicabant esse profecto aliquid
5 natura pulchrum atque praeclarum, quod sua sponte
peteretur quodque spreta et contempta voluptate optu-
mus quisque sequeretur. quorsus igitur tam multa de 44
voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam
summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas
10 magnopere desiderat. caret epulis extructisque mensis
et frequentibus poculis, caret ergo etiam vinulentia et
cruditate et insomniis. sed si aliquid dandum est vo-
luptati, quoniam eius blanditiis non facile obsistimus
(divine enim Plato 'escam malorum' appellat volupta-
15 tem, quod ea videlicet homines capiantur ut pisces),
quamquam inmoderatis epulis caret senectus, modicis
tamen conviviis delectari potest. C. Duellium M. f. qui
Poenos classe primus vicerat, redeuntem a cena senem
saepe videbam puer; delectabatur cereo funali et ti-
20 bicine, quae sibi nullo exemplo privatus sumpserat;
tantum licentiae dabat gloria. sed quid ego alios? ad
me ipsum iam revertar. primum habui semper sodales. 45
sodalitates autem me quaestore constitutae sunt sacris
Idaeis Magnae Matris acceptis. epulabar igitur cum
25 sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor
aetatis; qua progrediente omnia fiunt in dies mitiora.
neque enim ipsorum conviviorum delectationem volup-
tatibus corporis magis quam coetu amicorum et sermo-

---

1 se *om.* V 2 dediuouerat b 3 cum sua V^1 7 quorsus bLA^1 -um PVA^2K 8 nulla Ω multa L^1 9 uoluptatis L^1A^1 10 caret *usque cum* poculis *om.* L^1 11 populis V 14 *Plato Timaeus p. 69*[D] *ἡδονήν, μέγιστον κακοῦ δέλεαρ* appellatu bL^1A^1 16 caret P -reat VbLAK 18 classe PVL^2A^2 se bL^1A^1 deuicerat PL^2A^1 19 cereo *coni. Man. probavitque Mo. (Röm. Staatsr. I*[3]*, 1887 p. 423 adn. 4)*, credo V^1bLA^1 crebro PV^2A^2; *cf. Lex Urson. (Corp. II 5439) 66, 22; Cic. off. 3, 80; Val. Max. 3, 6, 4; Liv. perioch. 17* 21 ad Ω a L^1A^1

nibus metiebar. bene enim maiores accubitionem epularem amicorum, quia vitae coniunctionem haberet, convivium nominaverunt melius quam Graeci, qui hoc idem tum compotationem tum concenationem vocant, ut quod in eo genere minimum est, id maxime probare 5
14 videantur. ego vero propter sermonis delectationem
46 tempestivis quoque conviviis delector nec cum aequalibus solum qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam aetate atque vobiscum habeoque senectuti magnam gratiam quae mihi sermonis aviditatem auxit, 10
potionis et cibi sustulit. quodsi quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati cuius est fortasse quidam naturalis modus), non intellego ne in istis quidem ipsis voluptatibus carere sensu senectutem. me vero et magisteria delectant a 15
maioribus instituta et is sermo qui more maiorum a summo adhibetur in poculo, et pocula sicut in Symposio Xenophontis est, minuta atque rorantia et refrigeratio aestate et vicissim aut sol aut ignis hibernus; quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo con- 20
viviumque vicinorum cotidie compleo, quod ad multam
47 noctem quam maxime possumus vario sermone producimus. at non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. credo sed ne desideratur quidem; nihil autem est molestum quod non desideres. bene Sophocles, 25

---

1 bene enim ... nominaverunt *Non. p. 42* bene enim ... haberet *Non. p. 193* accubitionem *Non. et Ω* -bationem V epularem *usque cum* coniunctionem *om.* L^1 2 quia *Ω Noni cod.* E^A *et p. 42 et p. 193* qui bA^1 quasi *Noni codd. ceteri p. 193* quae *Noni codd. ceteri p. 42* 6 ego vero ... aetate *Non. p. 236* 7 tempestivis quoque conviviis delector propter sermonis delectationem *Char. GL I 221, 17* quoque *usque cum* pauci (pauci iam A^2) *om.* A^1 nec cum ... aetate *Non. p. 378* nec PV^2A^2 ne V^1bL 8 pauci *Noni codd.* PV pauci iam bL^1A^2 modum A^1 9 uram L^1 11 quem *Ω* quidem L^1 14 in *om.* L 17 summo *edd.* summo magistro *Ω* puculo b populo A^1 20 etiam *om.* V 21 uicinior b conpletu L^1 conpletor (-o?) A^1 conplector A^2 22 quem L^1A^1 prodicimus V^1 dicimus L^1A^1 24 nec bLA desideratur bL^1A^1 -atio PV (*in ras.* V)L^2A^2

cum ex eo quidam iam adfecto aetate quaereret utere-
turne rebus veneriis: 'di meliora!' inquit; 'libenter vero
istinc sicut ab domino agresti ac furioso profugi.' cu-
pidis enim rerum talium odiosum fortasse et molestum
5 est carere, satiatis vero et expletis iucundius est carere
quam frui. quamquam non caret is qui non desiderat;
ergo hoc non desiderare dico esse iucundius. quodsi 48
istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius, pri-
mum parvulis fruitur rebus ut diximus, deinde iis qui-
10 bus senectus etiamsi non abunde potitur, non omnino
caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur qui in
prima cavea spectat, delectatur tamen etiam qui in
ultima, sic adulescentia voluptates propter intuens
magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus
15 procul eas spectans tantum quantum sat est. at illa 49
quanti sunt, animum tamquam emeritis stipendiis libi-
dinis ambitionis contentionis inimicitiarum cupidita-
tum omnium secum esse secumque ut dicitur vivere!
si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque
20 doctrinae, nihil est otiosa senectute iucundius. mori
videbamus in studio dimetiendi paene caeli atque ter-
rae C. Galum familiarem patris tui Scipio; quotiens il-

---

2 uenerlis **PVA** -ris **bL**^{1} *Plato rep. 1 p. 229*^{C} libenter uero **V**^{1}**bL**^{1}**A**^{1} ego uero **PL**^{2}**A**^{2} libenter ego uero **V**^{2} 3 a **PVA**^{2} agresti ac urioso **V**^{1} agrestia curioso **b** agresti ac curioso **L**^{1}**A**^{1} 5 m. est curare **b A** m. est curase **L**^{1} explens **L**^{1} ex[illegible]plens **A**^{1} 7 ergo non desiderare **PL**^{2} ergo hoc derare **b** *om.* **A** quodsi ... fruitur rebus *Non. p. 2* quid si **b** 8 [illegible]stis **V**^{1} (ipsis *om.* **V**^{1}) ipsis (*om.* istis) *Non.* 11 ambiuio **bL**^{1}**A** amuibio **PVL**^{2} delectatur, qui in prima cauea spectat, delectatur tamen etiam, qui in ultima *Non. p. 417* **Rm** *Par. 6342, 6361, 6609, 16303,* delectatur tamen etiam qui in prima cauea spectat delectatur qui in ultima **b** delectatur (-lec[illegible]tatur **V**) qui in prima cauea spectat delectatur etiam qui in ultima **PV**^{2}**L**^{2}**A**^{2} delec[illegible]tatur etiã qui in ultima **V**^{1} delectatur qui in ultima **L**^{1}**A**^{1} 15 eas spectans **P** eam spectans **p** eas aspectans **bLA** eam aspectans **V** illa **PVL**^{2}**A**^{2} (a *in ras.* **V**) -i **bL**^{1}**A**^{1} 16 animum **Ω** -am **L**^{1}**A**^{1} 18 *cf. Menand. monost. 585* 19 aliquid **b** 20 mori uidebamus **bL**^{1}**A**^{1}**JRSr** uideamus **PVL**^{2}**A**^{2} 21 in studio *om.* **bL**^{1}**A**^{1} dimetiendi **bL**^{1}**A**^{1} dem- **PVL**^{2}**A**^{2}

lum lux noctu aliquid describere ingressum, quotiens
nox oppressit, cum mane coepisset! quam delectabat
eum defectiones solis et lunae multo ante nobis prae-
50 dicere! quid in levioribus studiis, sed tamen acútis?
quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Tru- 5
culento Plautus, quam Pseudolo! vidi etiam senem Li-
vium; qui cum sex annis ante quam ego natus sum, fa-
bulam docuisset Centone Tuditanoque consulibus, us-
que ad adulescentiam meam processit aetate. quid de
P. Licini Crassi et pontificii et civilis iuris studio loquar 10
aut de huius P. Scipionis qui his paucis diebus pontifex
maximus factus est? atque eos omnes quos commemo-
ravi his studiis flagrantes senes vidimus; M. vero Ce-
thegum quem recte 'Suadae medullam' dixit Ennius,
quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam 15
senem! quae sunt igitur epularum aut ludorum aut
scortorum voluptates cum his voluptatibus comparan-
dae? atque haec quidem studia doctrinae; quae quidem
prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt,
ut honestum illud Solonis sit quod ait versiculo quodam 20
ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem,
qua voluptate animi nulla certe potest esse maior.

15 51 Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego
incredibiliter delector; quae nec ulla impediuntur se-
nectute et mihi ad sapientis vitam proxime videntur 25
accedere. habent enim rationem cum terra, quae num-
quam recusat imperium nec umquam sine usura red-
dit quod accepit, sed alias minore plerumque maiore

---

3 p̄dicare L^1 9 ad *om.* VbL^1A^1 11 P. *edd. om.* Ω
12 atqui PVL^2A^2 cōmemorabo b 14 *Enn. ann.*^{2} *308* sua-
dae *edd.* -e -$P^1bL^1A^1$ -ā P^2A^2 -è L^2 -a V medullam PL^2A^2
medullã V medula bL^1A^1 15 dicendū b uidemus b 18 atq;
L^1A^1 adq; b atqui PVL^2A^2 haec quidem PVL^2A^2 haec idem
bL^1A^1 20 quodam *om.* A^1 21 *cf. Cato 8, 26* se *om.* L^1A^1
22 potest esse maior PVL^2A^2 maior potest esse maior bL^1A^1
23 ego *om.* V^1 25 et mihi ... accedere *Char. GL I 215, 13*
26 enim VbL^1A^1 etiam PL^2A^2 cum rationem terra $V^1bL^1A^1$
28 maiorem L^1

cum faenore. quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terrae vis ac natura delectat. quae cum gremio mollito ac subacto sparsum semen excepit, primum id occaecatum cohibet, ex quo occatio
5 quae hoc efficit nominata est, dein tepefactum vapore et compressu suo diffundit et elicit herbescentem ex eo viriditatem, quae nixa fibris stirpium sensim adulescit culmoque erecta geniculato vaginis iam quasi pubescens includitur; ex quibus cum emersit, fundit
10 frugem spici ordine structam et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. quid ego vitium ortus satus incrementa commemorem? satiari delec- 52 tatione non possum, ut meae senectutis requiem oblectamentumque noscatis. omitto enim vim ipsam om-
15 nium quae generantur e terra; quae ex fici tantulo grano aut ex acini vinaceo aut ex ceterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreet. malleoli plantae sarmenta viviradices propagines, nonne ea efficiunt ut quemvis cum
20 admiratione delectent? vitis quidem quae natura caduca est et nisi fulta est, fertur ad terram, eadem ut

---

1 fenero L[1]A[1] 2 sed etiam ... excepit *Non. p. 401* terra eius b 3 mollito *Non. et* PV[2]A[2] molito V[1]bLA[2] ac *Ω* et *Non.* sparsum semen . . . nominata est *Non. p. 42* sementem A[1] excepit *Noni codd. p. 401 et Ω* -coepit L cohibet *Non. p. 42* 4 occ(a)ecatum P[1]VL[2]A[2] obcaecatum b occ (hocc- L) etatum L[1]A[1] occatum P[2] occasio b 7 uiriditate bLA[1] sensim *om.* A[1] -um L 8 culmoque ... structas *Non. p. 225* culmoque erecta *Non. et* VH[2] culmoque recta PbLA 9 ex *Ω* e PL[2]A[2] *Noni cod.* emersit *Ω om. Non.* emerserit bH mersit A[1] 10 frugem *Ω* -es *Noni codd.* structam L[1]ER -as *Non.*, extructam bA[1] structo PVL[2]A[2]K 11 quid ego ... commemorem *Non. p. 227* 12 ostus satrus b delectionem L[1] delectione L[2] 13 ut meae ... noscatis *Prisc. GL II 242, 19* meae *Ω* me L[1]A[1] requiem *Ω* requietem *diserte Priscianus et* PA[2]K 15 & terram L[1] quae ex . . . vinaceo *Non p. 193* ex fici *Non. et* BIRS e fici P[2]L[2] effici P[1]VAbL[1]K 16 acino L[1] uinceo bL 18 ramos V[1] uiuiradices *edd.* uites (is L[1]A[1]) radices *Ω* 19 ea *om.* L[1]A[1] proficiunt b 20 delectant L[1]A[1] quae *om.* V[1] 21 stulta L[1]A[1]

se erigat, claviculis suis quasi manibus quicquid est nacta, complectitur; quam serpentem multiplici lapsu et erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis et in omnes partes nimia fundatur. 53 itaque ineunte vere in iis quae relicta sunt, existit tamquam ad articulos sarmentorum ea quae gemma dicitur, a qua oriens uva se ostendit, quae et suco terrae et calore solis augescens primo est peracerba gustatu, dein maturata dulcescit vestitaque pampinis nec modico tepore caret et nimios solis defendit ardores. qua quid potest esse cum fructu laetius tum aspectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me solum ut ante dixi, sed etiam cultura et natura ipsa delectat, adminiculorum ordines capitum iugatio, religatio et propagatio vitium sarmentorum ea quam dixi aliorum amputatio, aliorum inmissio. quid ego irrigationes, quid fossiones agri repastinationesque proferam quibus fit 54 multo terra fecundior? quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi; de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis ut mihi videtur ante saeculis fuit, Laertam lenientem desiderium quod capiebat e filio, colentem agrum et eum stercorantem facit. nec vero segetibus solum et pratis et vineis et arbustis res rusticae laetae sunt, sed hortis etiam et pomariis tum pecudum pastu apium examinibus florum omnium varietate. nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus

---

1 quicquid (quidquid L) est Ω, quidquidem b 3 nec b L^1 A^1 4 armentis L^1 A^1 5 ineuntem L^1 7 se *om.* b 10 tepore P^2 V^2 A^2 tempore P^1 V^1 b L A^1 12 cuius Ω cum is b ante Ω ura b 14 capitum Ω captiuum b religatio et propagatio *om.* L^1 15 eam b A^1 eum L^1 18 foecundiorum b 19 *Cato agr. 29. 36. 37, 2 et passim* in eo libro Ω me libro L 21 qui multis qui multis L^1 qui multos A^1 22 ut Ω & P^1 mihi uidetur Ω mi uidetur L^1 mihi detur L^2 lacertam V lestam b *Hom. Od. 24, 227* 27 apium *edd.* et apium Ω ⟨nec⟩ cons[t]itiones modo delectant sed etiam ins[t]it[ut]iones *Non. p. 270 (trad. post 273, 11)*

nihil invenit agri cultura sollertius. possum persequi 16 55
permulta oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa
quae dixi sentio fuisse longiora. ignoscetis autem; nam
et studio rusticarum rerum provectus sum et senec-
5 tus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitiis
videar vindicare. ergo in hac vita M'. Curius, cum de
Samnitibus de Sabinis de Pyrrho triumphavisset, con-
sumpsit extremum tempus aetatis. cuius quidem ego
villam contemplans (abest enim non longe a me) ad-
10 mirari satis non possum vel hominis ipsius continen-
tiam vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti
magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repu-
diati sunt; non enim aurum habere praeclarum sibi
videri dixit, sed eis qui haberent aurum, imperare. po- 56
15 teratne tantus animus efficere non iucundam senec-
tutem? sed venio ad agricolas, ne a me ipso recedam.
in agris erant tum senatores id est senes, siquidem
aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dic-
tatorem esse factum; cuius dictatoris iussu magister
20 equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum adpe-
tentem occupatum interemit. a villa in senatum ar-
cessebatur et Curius et ceteri senes, ex quo qui eos
arcessebant, viatores nominati sunt. num igitur horum
senectus miserabilis fuit qui se agri cultione oblecta-
25 bant? mea quidem sententia haud scio an nulla beatior
possit esse, neque solum officio, quod hominum generi
universo cultura agrorum est salutaris, sed et delec-

---

2 ea PVbA^2 *Ha. Se.* haec LA *Mue. Anz* 4 et studio EH^2 at studio b ad studio L^1 (stadio L)A^1 a studio PVL^2A^2 KpH^1 sum *om.* P^1 et senectus ... vindicare *Non. p. 419*
5 est natura P^2bLA *et Non.* est P^1V nec b hominibus L^1AK ominibus L^2 6 in hanc (anc) PVL^2A^2 uita M'. curius *edd. et codd. rec.* uitam curribus b uitam m. curius PVL^2A^2 uita currius L^1A^1 10 omnis L^1A^1 13 non *om.* L^1 14 poterat [illegible] nec A^1 poterantne L^1 poteramne b 17 quidem b 21 occupantem bL^1A^1 -antum L^2 arcessebantur bLA 23 arciscebant b num ... oblectabant *Non. p. 488* 24 fuit *om. Non.* 25 scio an nulla *Ern.* scio an ulla PVbL^2A^2 scio nulla L^1A^1 27 delectatio L

ιatione qua dixi et saturitate copiaque rerum omnium,
quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum
pertinent ut, quoniam haec quidam desiderant, in gra-
tiam iam cum voluptate redeamus. semper enim boni
assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam 5
penaria est villaque tota locuples est, abundat porco
haedo agno gallina lacte caseo melle. iam hortum
ipsi agricolae succidiam alteram appellant. conditiora
facit haec supervacaneis etiam operis aucupium at-
57 que venatio. quid de pratorum viriditate aut arborum 10
ordinibus aut vinearum olivetorumve specie plura di-
cam? brevi praecidam: agro bene culto nihil potest
esse nec usu uberius nec specie ornatius; ad quem
fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat
atque adlectat senectus. ubi enim potest illa aetas aut 15
calescere vel apricatione melius vel igni aut vicissim
58 umbris aquisve refrigerari salubrius? sibi habeant igi-
tur arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam et pilam,
sibi venationes atque cursus, nobis senibus ex lusioni-
bus multis talos relinquant et tesseras, id ipsum utrum 20
lubebit, quoniam sine iis beata esse senectus potest.
17 multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos
59 legite quaeso studiose, ut facitis. quam copiose ab eo

1 qua dixi *Ω* *(cf. Rhet. Her. 1, 7, 11 Cic. Att. 10, 8, 7 v. R. Foerster, Festgruß für C. F. W. Müller [1900] p. 178)* quam dixi **pv** *Oehlerianus et Ha.* de qua dixi *Opitz Mue. Anz* 7 iam ortum . . . vocant *Non. p. 170* 8 ipse bL^1 9 etiam uiriditate *cet. om.* L^1A^1 10 prauatorum b 11 oliuetorumque bLA^1 dicamus bL^1A^1 12 pr(a)edicam PVL^2A^2K 13 ad quem ... senectus *Non. p. 76* at P^1bA^1 14 modo ret. *Non.* 15 ubi enim ... vel igni *Non. p. 482* aut calescere *Non. et* VbL^1A^1 aeque calescere $PV^2L^2A^2K$ 16 vicissim ... refrigerari *Char. GL I 224, 6* 17 aquis uel b sibi habeant igitur *Ω* habeant igitur sibi PA^2 habeant igitur A^1 18 hasta L^1A^1 clauem b -ua V^1 pila V 19 uenationes *Ven.* (a)enationes bL^1A *cf. Plaut. Bacch. 428*; *Cic. nat. deor. 2, 161; Tusc. 2, 34; 2, 62; Lael. 74; off. 1, 104; fin. 1, 20, 69; Verg. buc. 3, 74 Tib. 1, 4, 47 ss. Sen. benef. 1, 11, 6;* nationes P^1 natationes $P^2VL^2A^2$ *cf. epist. 7, 10*; exclusionibus bL^1A^1 20 tales P^1b utrum bL^1A unum PVL^2I 23 quaeso *om.* L

agri cultura laudatur in eo libro qui est de tuenda re
familiari, qui Oeconomicus inscribitur! atque ut in-
tellegatis nihil ei tam regale videri quam studium
agri colendi, Socrates in eo libro colloquitur cum Crito-
5 bulo Cyrum minorem Persarum regem praestantem in-
genio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedaemo-
nius vir summae virtutis venisset ad eum Sardis ei-
que dona a sociis adtulisset, et ceteris in rebus comem
erga Lysandrum atque humanum fuisse et ei quendam
10 consaeptum agrum diligenter consitum ostendisse. cum
autem admiraretur Lysander et proceritates arborum
et derectos in quincuncem ordines et humum subactam
atque puram et suavitatem odorum qui adflarentur
e floribus, tum eum dixisse mirari se non modo dili-
15 gentiam, sed etiam sollertiam eius a quo essent illa
dimensa atque discripta; et Cyrum respondisse: 'atqui
ego ista sum omnia dimensus; mei sunt ordines, mea
discriptio, multae etiam istarum arborum mea manu
sunt satae.' tum Lysandrum intuentem purpuram eius
20 et nitorem corporis ornatumque Persicum multo auro
multisque gemmis dixisse: 'rite vero te Cyre beatum
ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est.' hac 60
igitur fortuna frui licet senibus nec aetas impedit, quo
minus et ceterarum rerum et in primis agri colendi stu-
25 dia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum
annum perduxisse, cum esset acta iam aetate in agris
eosque coleret; cuius inter primum et sextum consula-

---

1 eo libro Ω elibro bL^1A^1 quae b 2 caeconomicus b scribitur L^1A^1E etiam ut PVL^2 intellegatur b 3 quam Ω quamquam P^1 4 *cf. Xen. Oecon. 4, 20 ss.* colloquitur *coni. Mo. p. 19* quo loquitur P^2bLA loquitur V 8 comem bA^1 -en L^1 communem (-en L^2) PVL^2A^2 10 cum autem...puram *Non. p. 400* 11 proceritatem (*om.* et) *Non.* 12 derectos *Non.* et b dir- PVLA in quincuncem *om. Non.* 14 e floribus Ω et fl- PL^2 16 discripta P^1L^1 descripta P^2VbL^2 18 discriptio PLA de- Vb 27 perdixisse b

tum sex et quadraginta anni interfuerunt. ita quantum spatium aetatis maiores ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque huius extrema aetas hoc beatior quam media, quod auctoritatis habebat plus, laboris minus; apex est autem senectutis auctoritas. quanta fuit in L. Caecilio Metello, **61** quanta in A. Atilio Calatino! in quem illud elogium: 'hunc unum plurimae consentiunt gentes populi primarium fuisse virum.' notum est id totum carmen incisum in sepulcro. iure igitur gravis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. quem virum nuper P. Crassum pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum vidimus! quid de Paulo aut Africano loquar aut ut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. habet senectus honorata praesertim tantam auctoritatem, ut ea pluris sit quam omnes adulescentiae voluptates. **18 62** sed in omni oratione mementote eam me senectutem laudare quae fundamentis adulescentiae constituta sit. ex quo efficitur id quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem quae se oratione defenderet. non cani nec rugae repente auctoritatem arripere possunt, sed honeste acta superior aetas fructus capit auctoritatis extremos. **63** haec enim ipsa sunt honorabilia quae videntur levia atque communia, salutari adpeti decedi adsurgi deduci reduci consuli; quae et apud nos et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata est, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedaemonium

---

1 sex *om.* b quadraginta PVL^{2}A^2 xxx L^{1}A^1 xxxl b interfuerant V -int L^1 3 illi bL^{1}A^1 -e PVL^2 8 hunc unum *Mdv. cf. fin. 2, 116 carm. epigr. 6* unicum Ω 9 est id totum *coni. Mo. p. 19 (cf. Kornitzer, Ephem. philol. Berol. 1905 p. 512)* est totum P^{2}VL^{2}A^2 est itiotum P^{1}bL^{1}A^1 12 postea M. lepidum V post eam (eā b) lapidum (lep- L) bL postea lepidum (lap- A^1) PA^2 13 sacerdotium b 14 loquar aut ut I loquar aut PVbAL^2 laquara ut L^1 15 non *om.* V^1 solum *om.* V^1 17 ut *om.* A^1 21 *cf. dict. 71 Jordan* 28 est Ω sunt PL^{2}A^2

cuius modo feci mentionem, dicere aiunt solitum Lacedaemonem esse honestissimum domicilium senectutis; nusquam enim tantum tribuitur aetati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriae proditum est,
5 cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, magno consessu locum nusquam ei datum a suis civibus; cum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui legati cum essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur et senem sessum recepisse.
10 quibus cum a cuncto consessu plausus esset multiplex **64** datus, dixisse ex iis quendam Athenienses scire quae recta essent, sed facere nolle. multa in vestro collegio praeclara, sed hoc de quo agimus in primis, quod ut quisque aetate antecedit, ita sententiae principatum
15 tenet, neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam qui cum imperio sunt, maiores natu augures anteponuntur. quae sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis praemiis comparandae? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam aetatis peregisse nec
20 tamquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse.

At sunt morosi et anxii et iracundi et difficiles senes. **65** si quaerimus, etiam avari; sed haec morum vitia sunt, non senectutis. ac morositas tamen et ea vitia quae
25 dixi, habent aliquid excusationis non illius quidem iustae, sed quae probari posse videatur; contemni se putant, despici inludi; praeterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quae tamen omnia dulciora fiunt et moribus bonis et artibus idque cum in vita tum
30 in scaena intellegi potest ex iis fratribus qui in Adel-

---

6 consessu Vb$P^2L^2A^2$ -sensu $P^1L^1A^1$p 10 consessu VP^2 L^2A^2p consensu P^1bA^1 *om.* L^1 12 recta (-e L^2)PVL^2A^2 facta bL^1A^1 in *om.* L^1 15 sed *om.* L^2 16 sunt *om.* L^1 17 corporum V 22 aut L 23 morum uitia H^1pE moruitia L^1A^1 morosi vitia b morbi uitia PVL^2A^2KH^2 24 tamen et ea Ω tamen cum id ei uideatis *(34c, 26)* et ea PL^2A^2 30 intellegi... comitas *Non. p. 30* adelphi bL^1A

phis sunt. quanta in altero diritas, in altero comitas!
sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non
omnis natura vetustate coacescit. severitatem in se-
nectute probo, sed eam sicut alia modicam, acerbita-
66 tem nullo modo. avaritia vero senilis quid sibi velit, 5
non intellego; potest enim quicquam esse absurdius
quam quo viae minus restet, eo plus viatici quaerere?
19 Quarta restat causa quae maxime angere atque solli-
citam habere nostram aetatem videtur, adpropinquatio
mortis, quae certe a senectute non potest esse longe. 10
o miserum senem qui mortem contemnendam esse in
tam longa aetate non viderit! quae aut plane negle-
genda est, si omnino extinguit animum, aut etiam op-
tanda, si aliquo eum deducit ubi sit futurus aeternus;
67 atqui tertium certe nihil inveniri potest; quid igitur 15
timeam, si aut non miser post mortem aut beatus etiam
futurus sum? quamquam quis est tam stultus quamvis
sit adulescens, cui sit exploratum se ad vesperum esse
victurum? quin etiam aetas illa multo plures quam
nostra casus mortis habet; facilius in morbos incidunt 20
adulescentes, gravius aegrotant, tristius curantur. ita-
que pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret,
melius et prudentius viveretur. mens enim et ratio et
consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullae
omnino civitates fuissent. sed redeo ad mortem inpen- 25
dentem. quod est istius crimen senectutis, cum id ei

---

1 quantam b in altero diritas *Non. p. 100* diritas *Non. et* Ω duritias P^1 duritas L^2IRH^1 2 uicium A^1pB^1 uinum uicium K 3 natura Ω aetas naturae PL^2A^2EK aetas matura *Be. Bai. Se.* 4 probo potest enim *cet. om.* b alia IRS aliam Ω 7 *cf. Ps. Sen. mor. 18* quo uia L^1A^1 couia b restat LA 8 causa *ōm.* L^1A^1 10 longe abesse V 14 futurum b 17 futurus sum Ω futurum b quis est . . . victurum *Non. p. 294* quis est tam *Non. et* EHRv quis etiam Ω 18 sit *om. Non.* 20 nostram LA^1 casus mortis PVA^2K mortis (-em A^1) casus bLA^1ER facilius . . . curantur *Non. p. 315 et 490* 22 nita V^1 non ita b 23 enim et ratio VbLp enim ratio PAE 24 & senibus b est *om.* L^1 qui si PAL^2 & quisi V quasi b quis L^1 nullae Ω, -a V^1 26 istius Ω illud ERI^2 istud *coni. We. (obs. crit. ad Sestianam p. 9)* ei *om.* V

videatis cum adulescentia esse commune? sensi ego 68
in optimo filio, tu in expectatis ad amplissimam digni-
tatem fratribus Scipio, mortem omni aetati esse com-
munem. at sperat adulescens diu esse se victurum, quod
5 sperare idem senex non potest. insipienter sperat. quid
enim stultius quam incerta pro certis habere, falsa pro
veris? at senex ne quod speret quidem habet. at est
eo meliore condicione quam adulescens, cum id quod
ille sperat, hic consecutus est; ille vult diu vivere, hic
10 diu vixit. quamquam o di boni! quid est in hominis 69
natura diu? da enim supremum tempus, expectemus
Tartessiorum regis aetatem (fuit enim ut scriptum vi-
deo Arganthonius quidam Gadibus qui octoginta re-
gnavit annos, centum viginti vixit) — sed mihi ne diu-
15 turnum quidem quicquam videtur in quo est aliquid
extremum. cum enim id advenit, tum illud quod prae-
teriit, effluxit; tantum remanet quod virtute et recte
factis consecutus sis; horae quidem cedunt et dies et
menses et anni nec praeteritum tempus umquam re-
20 vertitur nec quid sequatur, sciri potest; quod cuique
temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus.
neque enim histrioni, ut placeat, peragenda fabula est, 70
modo in quocumque fuerit actu, probetur, neque sa-
pientibus usque ad 'Plaudite' veniendum est. breve enim
25 tempus aetatis satis longum est ad bene honesteque

---

2 tu in *Mdv.* tum *Ω* tum in P^{2}A^{2}BEIRS ad H^{2}pBEIRS *om.* *Ω* 3 omnia L^{1}A 4 diu esse se A^{2}K diu esse bL^{1}A^1 diu se PVL^2 5 idem *Ω* id est b 8 eo *om.* b^1 10 diu *om.* A^1 est *om.* L 11 diu *Ω* *om.* L^1 diuturnum *Se.* supremum *Ω* summum L^1 *Mue.* somnu A^1 expatemus b 12 *Herodot. 1, 163* 13 gadibus *om.* V regnauit (*ἐτυράννευσε*) V^{1}bL^{1}A^1 -verit V^2 -verat PL^{2}A^2 14 uixit (*ἐβίωσε*) *Duisburgensis* uixerit VbL^{1}A^1 uixerat PL^{2}A^2 ne *om.* b 15 quicquid bL^{1}A^1 17 tantum enim PL^{3}A^{2}EK *cf. Ov. ars 3, 64* 20 ne V^{1}A^1 cuique P^{2}L^{2}A^{2}H^{2}K cumque P^{1}H^1 cuiquam VbL^{1}A^{1}p 23 probetur VLA^1 (etur *in ras.* A^1) probo is (is *in ras.*) P probo ir b ꝓbo . . . is A^2 nec V sapienti V^{2}BIRSm 24 est *om.* bL ad breue V^1 25 est *om.* P^{1}V^1

vivendum; sin processerit longius, non magis dolendum est quam agricolae dolent praeterita verni temporis suavitate aestatem autumnumque venisse. ver enim tamquam adulescentiam significat ostenditque fructus futuros, reliqua autem tempora demetendis 5
71 fructibus et percipiendis accommodata sunt. fructus autem senectutis est ut saepe dixi ante partorum bonorum memoria et copia. omnia autem quae secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam quam senibus emori? quod 10 idem contingit adulescentibus adversante et repugnante natura. itaque adulescentes mihi mori sic videntur ut cum aquae multitudine flammae vis opprimitur, senes autem sic ut cum sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur; et quasi poma ex arbori- 15 bus, cruda si sunt, vix evelluntur, si matura et cocta, decidunt, sic vitam adulescentibus vis aufert, senibus maturitas; quae quidem mihi tam iucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre
20 videar aliquandoque in portum ex longa navigatione 20
72 esse venturus. senectutis autem nullus est certus terminus recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis et tamen mortem contemnere; ex quo fit ut animosior etiam senectus sit quam adulescentia et fortior. hoc illud est quod Pisistrato ty- 25 ranno a Solone responsum est, cum illi quaerenti qua tandem re fretus sibi tam audaciter obsisteret, re-

---

2 quam Ω quia b 5 ceterum et tempora...accommodata sunt *Non. p. 244* reliqua (rłq L[1]) autem Ω ceterum et *Non.* metendis *Non.* 7 ante partorum VbL[1]A[1]H[2] peractorum PL[2]KH[1] ante peractorum A[2] 8 copiosa b quae Ω his qui b 9 bonis Ω nobis b 13 flammae uis Ω flammeus L[1]A[1] 14 uim L[1]A[1] 15 igni b 16 si sunt Vb sunt L[1] *om.* A[1] si sint PL[2]A[2]E ui V euellentur V 20 aliquando V[1] 22 quod ad bL 23 possis et tamen mortem contemnere VBIRS *Ls.* posset tamen mortem contempnere bL[1]A[1]p possit mortemque contempnere PL[2]A[2]H[1] possis et tamen mortem non timere E 24 ex quo fit ut *om.* L[1] 25 *Plut. Solon 31*

spondisse dicitur: 'senectute.' sed vivendi est finis optumus, cum integra mente certisque sensibus opus ipsa suum eadem quae coagmentavit, natura dissolvit. ut navem, ut aedificium idem destruit facillime qui con-
5 struxit, sic hominem eadem optume quae conglutinavit natura dissolvit. iam omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur. ita fit ut illud breve vitae reliquum nec avide adpetendum senibus nec sine causa deserundum sit; vetatque Pythagoras iniussu im- 73
10 peratoris, id est dei, de praesidio et statione vitae decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. volt credo se esse carum suis; sed haud scio an melius Ennius:
15 'Nemo me dacrumis decoret neque funera fletu
faxit.'
non censet lugendam esse mortem quam inmortalitas consequatur. iam sensus moriendi aliquis esse potest, 74 isque ad exiguum tempus, praesertim seni, post mor-
20 tem quidem sensus aut optandus aut nullus est. sed hoc meditatum ab adulescentia debet esse mortem ut neglegamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certe est et incertum an hoc ipso die. mortem igitur omnibus horis
25 inpendentem timens qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum

---

1 dicitur *om.* VbL^{1}A vivundi...dissolvit *Non. p.43* 4 distrait L distrahit bA^1 7 breue uitae Ω breuitate V 9 *Plato Phaedo 62*^{B} deserundum VP^{2}A^2 -endum L^2 adserundum V^{1}bL^{1}A^2 iniussu V inusu bLA^1 ni iussu PA^{2}KH 10 dei Ω fidei P^1 11 *cf. Cic. Tusc. 1, 117; Plut. Solonis et Poplicolae comp. 1* elogium est quo VAP^2 elogium (eglogium L^1) quo P^{1}bL 12 dolori bL^{1}A^1 13 credere P carus b haud scio an melius ennius VH^2 haud an melius ennius (aenius L)bL^{1}A^1 haud hemilius (em- L^{2}A^{2}K) ennius (aenius L^2)PL^{2}A^2 15 *Enn. var. 17* dacrumis *Bergk* lacrimis Ω fletu *om.* A^1 18 consequatur *om.* V^1
19 usque PL^{2}AK 23 animo esse P potest nemo P^1
24 an hoc ipso PLA^2 an eo ipso V in hac ipsa A^1 an et ipso L^1 an ipso b 25 qui P^{1}bL^{1}A^{1}H^1 quis P^{2}VL^{2}A^{2}KpH^2 poterat L

recorder non L. Brutum qui in liberanda patria est
75 interfectus, non duos Decios qui ad voluntariam mor-
tem cursum equorum incitaverunt, non M. Atilium qui
ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam con-
servaret, non duos Scipiones qui iter Poenis vel cor- 5
poribus suis obstruere voluerunt, non avum tuum L.
Paulum qui morte luit collegae in Cannensi ignominia
temeritatem, non M. Marcellum cuius interitum ne cru-
delissimus quidem hostis honore sepulturae carere pas-
sus est, sed legiones nostras, quod scripsi in Origini- 10
bus, in eum locum saepe profectas alacri animo et
erecto unde se redituras numquam arbitrarentur. quod
igitur adulescentes et ii quidem non solum indocti, sed
etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent?
76 omnino ut mihi quidem videtur, studiorum omnium sa- 15
tietas vitae facit satietatem. sunt pueritiae studia certa;
num igitur ea desiderant adulescentes? sunt ineuntis
adulescentiae; num ea constans iam requirit aetas quae
media dicitur? sunt etiam eius aetatis; ne ea quidem
quaeruntur in senectute; sunt extrema quaedam studia 20
senectutis; ergo ut superiorum aetatum studia occi-
dunt sic occidunt etiam senectutis; quod cum evenit,
21 satietas vitae tempus maturum mortis adfert. non enim
77 video cur quid ipse sentiam de morte, non audeam
vobis dicere, quod eo cernere mihi melius videor quo 25
ab ea propius absum. ego vestros patres tu Scipio tu-
que C. Laeli, viros clarissimos mihique amicissimos vi-
vere arbitror et eam quidem vitam quae est sola vita
nominanda. nam dum sumus inclusi in his compagibus

---

1 *cf. Tusc. 1, 89* recorder PVL^2A^2 -arer bL^1A^1 non l. Ω m. (*om.* non) L^1 *om.* A 4 hosti datã fidem V 6 coluerunt P^1 noluerunt L^1p 8 nec VbLA 10 *Cato orig. 4 frg. 8 Iordan* 11 saepe profectas H^2QRm *cf. Tusc. 1, 101* (*cod.* P) se profectas (-phectas L^1)bL^1A^1 esse profectas $PVL^2A^2H^1p$ 12 erecto V recto PbLA 15 ut *om.* $P^1bL^1A^1E$ 16 facit. Num igitur *cetera om.* V^1 certa studia V^2ER studia incerta b 17 sunt et ineuntis V 22 si L^1A^1 23 equidem non P^1VA 25 quo ab PVA^2 quod ab bLA^1E 29 conclusi b

corporis, munere quodam necessitatis et gravi opere
perfungimur; est enim animus caelestis ex altissimo
domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum
divinae naturae aeternitatique contrarium. sed credo
5 deos inmortales sparsisse animos in corpora humana,
ut essent qui terras tuerentur quique caelestium ordi-
nem contemplantes imitarentur eum vitae modo atque
constantia. nec me solum ratio ac disputatio impulit ut
ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philoso-
10 phorum et auctoritas. audiebam Pythagoram Pythago- 78
reosque incolas paene nostros, qui essent Italici philo-
sophi quondam nominati, numquam dubitasse quin ex
universa mente divina delibatos animos haberemus. de-
monstrabantur mihi praeterea quae Socrates supremo
15 vitae die de inmortalitate animorum disseruisset, is
qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis
iudicatus. quid multa? sic persuasi mihi, sic sentio,
cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria prae-
teritorum futurorumque prudentia, tot artes, tantae
20 scientiae, tot inventa, non posse eam naturam quae res
eas contineat, esse mortalem, cumque semper agitetur
animus nec principium motus habeat, quia se ipse mo-
veat, ne finem quidem habiturum esse motus, quia
numquam se ipse sit relicturus, et cum simplex animi
25 esset natura neque haberet in se quicquam admixtum
dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod
si non posset, non posse interire; magnoque esse argu-
mento homines scire pleraque ante quam nati sint,
quod iam pueri, cum artes difficiles discant, ita cele-
30 riter res innumerabiles arripiant ut eas non tum pri-
mum accipere videantur, sed reminisci et recordari. 22
haec Platonis fere. apud Xenophontem autem moriens 79

3 in locum V 12 quin ex *sunt ultima verba codicis* P *cf. Plato apolog. p. 40^b ss.* 15 deseruisset V[1] 17 quid multa ... prudentia *Non. p. 41* mihi pers. *Non.* 23 habitaturum V 24 sit p[1](?) *et edd.* esset VbLAp[2] 27 possit V 30 nondum bL[1]A[1] 32 platonis fere bLAK plato uester V

Cyrus maior haec dicit: 'nolite arbitrari o mihi carissimi filii, me cum a vobis discessero, nusquam aut nullum fore. nec enim dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore ex iis rebus quas gerebam, intellegebatis. eundem igitur esse 5
80 creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem numquam persuaderi potuit animos, dum in corporibus essent mortalibus, 10 vivere, cum excessissent ex iis, emori, nec vero tunc animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset, sed cum omni admixtione corporis liberatus purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem. atque etiam cum hominis natura morte dissolvitur, ce- 15 terarum rerum perspicuum est quo quaeque discedat; abeunt enim illuc omnia unde orta sunt, animus autem solus nec cum adest nec cum discessit, apparet. iam vero videtis nihil esse morti tam simile quam somnum.
81 atqui dormientium animi maxime declarant divinita- 20 tem suam; multa enim, cum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intellegitur quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. quare, si haec ita sunt, sic me colitote' inquit 'ut deum; sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen 25 deos verentes qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis.' Cyrus quidem haec moriens; nos si placet no-
23 82 stra videamus. nemo umquam mihi Scipio persuadebit aut patrem tuum Paulum aut duos avos Paulum et 30

---

1 *Xenoph. Cyrop. 8, 7, 17ss.* 2 nusquam VL[2] numquam b L[1]AK 6 uidebatis V[1]L[1]p 8 quo diutius ERa[2] quod iustius bLA[1] quo iustius VA[2]KHpBISa[1] 9 teneremus VbL[1]K[2]H[2] tuerentur L[2]A[2]K[1]H[1] 13 omnia bL[1] 15 cum Ω at b 16 perspicuum est *primum verbum frg. Bernensis* (N) 19 somnum Ω scō♃ b 20 atque bLA[1] 21 cum *om.* b 26 tuentur VL[2]A[2] tuerentur bL[1]A[1] 27 memoriam *om.* L[1] 29 persuadebat A[1]

Africanum aut Africani patrem aut patruum aut multos praestantes viros quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos quae ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent posteritatem ad se posse
5 pertinere. an censes, ut de me ipse aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiaeque suscepturum fuisse, si isdem finibus gloriam meam quibus vitam essem terminaturus? nonne melius multo fuisset otiosam aetatem et quietam sine
10 ullo aut labore aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigens se posteritatem ita semper prospiciebat, quasi cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi inmortales essent, haud optimi cuiusque ani-
15 mus maxime ad inmortalitatem et gloriam niteretur. quid? quod sapientissimus quisque aequissimo animo 83 moritur, stultissimus iniquissimo, nonne vobis videtur is animus qui plus cernat et longius, videre se ad meliora proficisci, ille autem cui obtusior sit acies, non
20 videre? equidem efferor studio patres vestros quos colui et dilexi, videndi neque vero eos solos convenire aveo quos ipse cognovi, sed illos etiam de quibus audivi et legi et ipse conscripsi. quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit nec tam-
25 quam Peliam recoxerit. et si qui deus mihi largiatur ut ex hac aetate repuerascam et in cunis vagiam, valde

---

3 tata b quae *om.* V[1] pertinerent anne censes *cet. om.* A[1] **4** ad se posse Ω ad se ipsos *Opitz Mue. Lg.* **5** an V anne bLA cesses b **6** diuturnos A[1] *cf. Tusc. 1, 15* **8** quibus *om.* L[1] **9** et *om.* bA[1] quiaetam b quiaetatem L[1] quietem L[2] *om.* A[1] **13** nisi ita LA[1] **16** quod *om.* b **19** cui Vb cuius LA **20** nr̄os A[1] **21** neque vero ... conscripsi *Non. p. 270 et 276* neque uero eos solos BISN neque uero eos solum *Non. p. 270 et* Rr[1] neque enim eos solos VbLAHp solum ... quos *om. Non. p. 276* **23** quo A[2] quod Ω proficientē b **24** nec tamquam peliam (pilam V[2]L[2]A[2]) recoxerit V[1]L[2]A[2] *om.* bL[1]A[1] *cf. Plaut. Pseud. 868* **25** et si quis deus ... vagiam *Non p. 165* si qui VbLAp si quis *Non. et* N **26** repuerascam *Non. et* H[1](?) -escam VbLp rapuerescam A[1] repueriscam A[2] cunabulis *Non.* uaginam A[1]

recusem nec vero velim quasi decurso spatio ad car-
84 ceres a calce revocari. quid habet enim vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane, habet certe tamen aut satietatem aut modum. non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi et ii docti saepe fecerunt, 5 neque me vixisse paenitet, quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existumem, et ex vita ita discedo tamquam ex hospitio, non tamquam domo. commorandi enim natura devorsorium nobis, non habitandi dedit. o praeclarum diem, cum in illud divinum animorum 10 concilium coetumque proficiscar cumque ex hac turba et conluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior; cuius a me corpus est crematum, 15 quod contra decuit ab illo meum, animus vero non me deserens, sed respectans in ea profecto loca discessit quo mihi ipse cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quo aequo animo ferrem, sed me ipse consolabar existumans 20 non longinquum inter nos digressum et discessum fore.
85 his mihi rebus Scipio (id enim te cum Laelio admirari solere dixisti) levis est senectus nec solum non molesta, sed etiam iucunda. quodsi in hoc erro, qui animos hominum inmortales esse credam, libenter erro 25 nec mihi hunc errorem quo delector, dum vivo, extorqueri volo; sin mortuus, ut quidam minuti philosophi

---

2 *cf. Lael. 27, 103; Sen. epist. 108, 32* 3 habeat *edd.* habet Ω hab& certam̃ V 4 aut (ut L) satietatem (sac- VLA[2]) Ω *om.* A[1] 5 ii *om.* Ω 6 Nã neq; b 7 existimemus LA[1] 8 domo bLApEH[1] ex d. VBr e d. H[2]IRSN 9 deuorsorium L -uersorium V diuersorium bAp 10 cum in illum . . . discedam *Non. p. 524* in illud *Duisb. et Hild.* in illum *Noni codd. et* R *Gudian.* ad illud VbA[2]p illud LA[1] animorum *Non. et* LA -arum b amorum V 11 cumque . . . discedam *Non. p. 82* 12 discedamus L[1]A[1] 13 dixit A[1] 14 quo (quod L[1]) uiro L[2]HE 18 ipsi LA[1] 19 quo *om.* bN 24 quod in b erro *om.* b quia bL[2]A[2] 25 credebam V 26 quo Vb quod LA[1]p

censent, nihil sentiam, non vereor ne hunc errorem meum philosophi mortui irrideant. quodsi non sumus inmortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. nam habet natura ut aliarum omnium
5 rerum sic vivendi modum. senectus autem aetatis est peractio tamquam fabulae, cuius defatigationem fugere debemus praesertim adiuncta satietate.

Haec habui de senectute quae dicerem; ad quam utinam perveniatis, ut ea quae ex me audistis, re experti
10 probare possitis!

---

1 cessent b 2 sum inmortalis futurus L²H 6 defatigationem bA¹sNBE²r *Ls.* -faticationem C -fectigationem Lv -fetigationem VA²p²IRS -fectionem A³ *(in marg.)* Hp¹E¹Q 8 quae Ω quid LA¹ ad (at L²) quam VA² atque bL¹A¹

M. TULLI CICERONIS

LAELIUS DE AMICITIA LIBER

SIGLA

Ω = Archetypus
P = Parisinus Didotianus s. IX/X
M = Monacensis cod. Lat. 15514 s. IX/X
K = Exc. Hadoardi cod. Vat. Reg. Suec. 1762 s. IX/X
E = Erfurtensis-Berol. Lat. fol. 252 s. X/XI
D = Vindobonensis 3115 U 658 s. XV
G = Gudianus 335 s. X(XI?)
B = Benedictoburanus-Monac. cod. Lat. 4611 s. XII
S = Monacensis cod. Lat. 15964 s. XI
V = Vindobonensis 275 φ 326 s. XI
L = Cod. Laurentianus L 45 s. X
p = Parisinus 544 s. XI
e = Monacensis cod. Lat. 19473 s. XII
a = Admontensis 383 s. XII
F = fragm. Stell. Matut. s. XI/XII
f = fragm. Monac. cod. Lat. 628 s. XIII
m = fragm. Monac. cod. Lat. 29001 s. X(XI?)
n = fragm. Monac. cod. Lat. 29001 s. XII
I = Lael. Exc. Monac. Indersdorf. cod. Lat. 7624 s. XIII *(fol. 8)*
b = Bernensis 514 s. XV

Archetypus bis transscriptus est. Ex altero exemplari x fluxerunt PM, quorum lectiones saepissime praebent DE; K semper fere cum codice M congruit. Ex altero vero libro y manaverunt G et g; hic periit, sed lectiones codicum BSV ad eum redeunt. x = PM(KED); y = Gg; g = BSV.

Ceteri codices et fragmenta ex mixto codicum genere videntur fluxisse praeter codicem L, quem postea accuratius perquiram.

NOTAE

Bai. = Baiter
Bei. = Beier
Er. = Erasmi Rotterod. ed. Basil. 1518
Gul. = Gulielmius
Ha. = Halm
Kl. = R. Klotz
La. = Lahmeyer
Lb. = Lambinus
Ls. = Collatio codicis Lasbergiani (cod. Lat. Monac. 28114)
Man. = Manutius
Mdv. = Madvig
Mei. = Meissner
Mo. = Mommsen
Mue. = C. F. W. Mueller
Nck. = Nauck
Or. = Orelli
P.-W. = Pauly-Wissowa
Se. = Schiche
Scr. = Screvellii ed. Genev. 1687
Sey. = Seyffert-Mueller, Comm. Lael., Lipsiae 1876
Sp. = F. Scheuerpflug, quaest. Lael. Weidae Thur. 1914
Stz. = ed. Strelitz, Gothae 1899
Turn. = Turnebus
Ven. = ed. Veneta 1470
Vict. = Victorius
Wr. = ed. Meissner-Wessner, Lipsiae 1914

TESTIMONIA

A. *Quando Cicero Laelium scripserit*

Off. 2,31 Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius *(libri de off. editi sunt exeunte anno 44)*

Lael. 1,4 ut in Catone Maiore . . . Catonem induxi senem disputantem . . . sic . . . idonea mihi Laeli persona visa est, quae de amicitia ea ipsa dissereret, quae disputata ab eo meminisset Scaevola *(Laelius est igitur post Catonem Maiorem scriptus).*

B. *quo fonte Cicero sit usus*

Gell. 1,3,10 eum librum *(Theophrasti de amicitia)* M. Cicero videtur legisse, cum ipse quoque librum de amicitia componeret.

DE PERSONIS DIALOGI

Propter summam amicitiam, quam inter P. Scipionem Africanum et C. Laelium Sapientem fuisse constat, Ciceroni, cum vellet aliquid de amicitia conscribere, Laeli persona idonea visa est, quam faceret de amicitia disputantem cum utroque genero, C. Fannio *(cos. a. 122)* et Q. Mucio

Scaevola, quorum uterque erat eloquentia clarus *(de or. 3,12,44; Brut. 58,211)*. Hoc sermone, quem Cicero fingit habitum esse paucis diebus post Africani mortem anno 129 a. Chr. n., Laelius docet quid sentiat de amicitia.

Quae persona loquatur, significatur nomine verbis quae facit, anteposito.

1
1 Q. Mucius augur multa narrare de C. Laelio socero suo memoriter et iucunde solebat nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem; ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam sumpta virili toga, ut quoad possem et liceret, a senis latere num- 5 quam discederem; itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam fierique studebam eius prudentia doctior. quo mortuo me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et iustitia 10 praestantissimum audeo dicere. sed de hoc alias; nunc redeo ad augurem.

2 Cum saepe multa tum memini domi in hemicyclio sedentem ut solebat, cum et ego essem una et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere 15 qui tum fere multis erat in ore. meministi enim profecto Attice et eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus pl. capitali odio a Q. Pompeio qui tum erat consul, dissideret, quocum coniunctissime et amantissime vixerat, quanta esset hominum vel ad- 20
3 miratio vel querella. itaque tum Scaevola cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laeli de amicitia habitum ab illo secum et cum altero genero C. Fannio Marci filio paucis diebus post mortem Africani. eius disputationis sententias memoriae 25

---

1 Quintus . . . solebat *Char. GL I 114, 25; 205, 25; 234, 24*
6 multa disp. prud. *g* 14 cum ego GD 16 tum fere multis *Ω* tum permultis *Se.* tum forte multis *Mue.* 17 multum ut. Lp
24 genero *om.* Lp

mandavi, quas hoc libro exposui arbitratu meo; quasi
enim ipsos induxi loquentes, ne 'inquam' et 'inquit'
saepius interponeretur atque ut tamquam a praesenti-
bus coram haberi sermo videretur.
5 Cum enim saepe mecum ageres ut de amicitia scri- 4
berem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione
tum nostra familiaritate visa est. itaque feci non in-
vitus, ut prodessem multis rogatu tuo. sed ut in Ca-
tone Maiore qui est scriptus ad te de senectute, Catonem
10 induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior
persona quae de illa aetate loqueretur quam eius, qui
et diutissime senex fuisset et in ipsa senectute praeter
ceteros floruisset, sic cum accepissemus a patribus
maxime memorabilem C. Laeli et P. Scipionis familiari-
15 tatem fuisse, idonea mihi Laeli persona visa est quae
de amicitia ea ipsa dissereret, quae disputata ab eo
meminisset Scaevola. genus autem hoc sermonum po-
situm in hominum veterum auctoritate et eorum in-
lustrium plus nescio quo pacto videtur habere gravi-
20 tatis; itaque ipse mea legens sic adficior interdum ut
Catonem, non me loqui existimem. sed ut tum ad se- 5
nem senex de senectute sic hoc libro ad amicum ami-
cissimus scripsi de amicitia. tum est Cato locutus quo
erat nemo fere senior temporibus illis, nemo pruden-
25 tior; nunc Laelius et sapiens (sic enim est habitus)
et amicitiae gloria excellens de amicitia loquetur. tu
velim a me animum parumper avertas, Laelium loqui
ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum ve-
niunt post mortem Africani; ab his sermo oritur, re-
30 spondet Laelius cuius tota disputatio est de amicitia,
quam legens te ipse cognosces.

FANNIUS. Sunt ista Laeli; nec enim melior vir fuit 2 6
Africano quisquam nec clarior. sed existimare debes

---

6 cognatione PG[1]L(Ω) 9 Maiore P Maiore feci *rell.*
21 ad s. senex P ad s. senex attice E ad te o att(-t-L)ice s. senex GL ad senem ego senex g 31 ipse x (*et* L) ipsum y (r̃ *in ras.* B)

omnium oculos in te esse coniectos unum; te sapientem et appellant et existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni, scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem, sed uterque alio quodam modo, Acilius, quia prudens esse in iure civili putabatur, 5 Cato, quia multarum rerum usum habebat; multa eius et in senatu et in foro vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acute ferebantur; propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis.
(7) te autem alio quodam modo non solum natura et mo- 10 ribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Graecia neminem (nam qui 7 septem appellantur, eos qui ista subtilius quaerunt, in numero sapientium non habent), Athenis unum accepi- 15 mus et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum; hanc esse in te sapientiam existumant ut omnia tua in te posita esse ducas humanosque casus virtute inferiores putes. itaque ex me quaerunt, credo ex hoc item Scaevola, quonam pacto mor- 20 tem Africani feras, eoque magis, quod proximis Nonis cum in hortos D. Bruti auguris commentandi causa ut adsolet venissemus, tu non adfuisti, qui diligentissime semper illum diem et illud munus solitus esses obire.

8 SCAEVOLA. Quaerunt quidem C. Laeli multi, ut est a 25 Fannio dictum, sed ego id respondeo quod animum adverti, te dolorem quem acceperis cum summi viri tum amicissumi morte, ferre moderate nec potuisse non commoveri nec fuisse id humanitatis tuae; quod autem Nonis in conlegio nostro non adfuisses, vali- 30 tudinem respondeo causam, non maestitiam fuisse.

LAELIUS. Recte tu quidem Scaevola et vere; nec enim ab isto officio quod semper usurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui nec ullo casu arbitror

---

13 Gr. reliqua y reliqua *om.* E 16 quidem *om.* G etiam *om.* g 25 multum Ω (PG) *recte?* -i *rec.* 31 causam D -ae Ω *om.* E

hoc constanti homini posse contingere ut ulla intermissio fiat officii. tu autem Fanni, quod mihi tantum tribui dicis quantum ego nec adgnosco nec postulo, facis amice; sed ut mihi videris, non recte iudicas de Catone; aut enim nemo quod quidem magis credo, aut si quisquam, ille sapiens fuit. quo modo ut alia omittam, mortem filii tulit! memineram Paulum, videram Galum, sed hi in pueris, Cato in perfecto et spectato viro. quam ob rem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum quem Apollo ut ais sapientissimum iudicavit; huius enim facta, illius dicta laudantur. de me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote:

Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe mentiar. moveor enim tali amico orbatus qualis ut arbitror nemo umquam erit, ut confirmare possum, nemo certe fuit; sed non egeo medicina, me ipse consolor et maxime illo solacio, quod eo errore careo quo amicorum decessu plerique angi solent. nihil mali accidisse Scipioni puto, mihi accidit, si quid accidit; suis autem incommodis graviter angi non amicum, sed se ipsum amantis est. cum illo vero quis neget actum esse praeclare? nisi enim quod ille minime putabat, inmortalitatem optare vellet, quid non adeptus est quod homini fas esset optare? qui summam spem civium quam de eo iam puero habuerant, continuo adulescens incredibili virtute superavit, qui consulatum petivit numquam, factus consul est bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, rei publicae paene sero, qui duabus urbibus eversis inimicissimis huic imperio non modo praesentia, verum etiam futura bella delevit. quid dicam de moribus facillimis de pietate in matrem liberalitate in sorores bonitate in suos iustitia

---

8 gaium Ω hi in pueris (iueris P) Cato in P *edd.* hi (*s. lin.* G[1] hi quidem g) nec comparantur catoni (catoni comp. g)yED 12 utroque uestrum yE 19 discessu g nihil (Nich B) enim g 23 minimi PEB[2]S

in omnes? nota sunt vobis. quam autem civitati carus
fuerit, maerore funeris indicatum est. quid igitur hunc
paucorum annorum accessio iuvare potuisset? senec-
tus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem
anno ante quam est mortuus, mecum et cum Scipione 5
disserere, tamen aufert eam viriditatem in qua etiam
12 nunc erat Scipio. quam ob rem vita quidem talis fuit
vel fortuna vel gloria, ut nihil posset accedere, mo-
riendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere
mortis difficile dictu est, quid homines suspicentur vi- 10
detis; hoc vere tamen licet dicere P. Scipioni ex mul-
tis diebus quos in vita celeberrimos laetissimosque vi-
derit, illum diem clarissimum fuisse, quom senatu di-
misso domum reductus ad vesperum est a patribus
conscriptis populo Romano sociis et Latinis, pridie 15
quam excessit e vita, ut ex tam alto dignitatis gradu
ad superos videatur deos potius quam ad inferos per-
venisse.

4
13 Neque enim adsentior iis qui haec nuper disserere
coeperunt, cum corporibus simul animos interire at- 20
que omnia morte deleri; plus apud me antiquorum
auctoritas valet vel nostrorum maiorum qui mortuis
tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent pro-
fecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eo-
rum qui in hac terra fuerunt magnamque Graeciam 25
quae nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis
et praeceptis suis erudierunt, vel eius qui Apollinis
oraculo sapientissimus est iudicatus, † qui non tum
hoc tum illud ut in plerisque, sed idem semper, ani-
mos hominum esse divinos iisque, cum ex corpore ex- 30
cessissent, reditum in caelum patere optimoque et iu-

---

2 indicatum e iud- Ω *Se.* 6 etiam *om.* ge 10 dictum P
13 quam P quo E 14 ad vesperum reductus y 19 nuper
haec y 28 cui non *Gul. Wr. (cf. Philol. XII 300)* 29 ut in
(im P; uti in?) plerisque Ω ut plerique e *cf. Sey. p. 74*
31 opti(u G)moque PG optimo E o. cuique g et iust. cuique
(qui- P)PGE cuique *om.* g

stissimo cuique expeditissimum. quod idem Scipioni 14
videbatur, qui quidem, quasi praesagiret, perpaucis
ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adesset
et alii plures tuque etiam Scaevola mecum venisses,
5 triduum disseruit de re publica; cuius disputationis
fuit extremum fere de inmortalitate animorum, quae
se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat.
id si ita est, ut optumi cuiusque animus in morte fa-
cillime evolet tamquam e custodia vinclisque corporis,
10 cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse quam
Scipioni? quocirca maerere hoc eius eventu vereor
ne invidi magis quam amici sit. sin autem illa veriora
ut idem interitus sit animorum et corporum nec ullus
sensus maneat, ut nihil boni est in morte sic certe nihil
15 mali; sensu enim amisso fit idem, quasi natus non
esset omnino, quem tamen esse natum et nos gaude-
mus et haec civitas dum erit, laetabitur, quam ob rem 15
cum illo quidem ut supra dixi actum optime est, me-
cum incommodius, quem fuerat aequius, ut prius in-
20 troieram, sic prius exire de vita. sed tamen recorda-
tione nostrae amicitiae sic fruor ut beate vixisse videar,
quia cum Scipione vixerim, quocum mihi coniuncta
cura de publica re et de privata fuit, quocum et domus
fuit et militia communis et id in quo est omnis vis
25 amicitiae, voluntatum studiorum sententiarum summa
consensio. itaque non tam ista me sapientiae quam
modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa
praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam
spero sempiternam fore idque eo mihi magis est cordi,
30 quod ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nomi-
nantur paria amicorum; quo in genere sperare videor
Scipionis et Laeli amicitiam notam posteritati fore.

---

2 quique idem Ω 3 adessent G^2g 7 per *om.* P 9 *cf. Plat. Phaed. p. 67d* ὥσπερ ἐκ δεσμῶν ἐκ τοῦ σώματος 12 autem aut (haut EBS^1 haud S^2)Ω uerior aut P^1 uereor aut P^2 uereor ut yE 19 furatae P 23 priu. re G 26 sapientiam P -ium E^1

16 FANNIUS. Istuc quidem Laeli ita necesse est. sed quoniam amicitiae mentionem fecisti et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scaevolae, si quem ad modum soles de ceteris rebus quom ex te quaeruntur, sic de amicitia disputaris quid sentias, qualem existumes, quae praecepta des.

SCAEVOLA. Mihi vero erit gratum; atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevortit. quam ob rem utrique nostrum gratum admodum feceris.

17 LAELIUS. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam et praeclara res est et sumus ut dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quae est in me facultas? doctorum est ista consuetudo eaque Graecorum, ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito; magnum opus est egetque exercitatione non parva. quam ob rem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis qui ista profitentur; ego vos hortari tantum possum ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturae aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. 18 sed hoc primum sentio nisi in bonis amicitiam esse non posse; neque id ad vivum reseco ut illi qui haec subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum; negant enim quemquam esse virum bonum nisi sapientem. sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur quam adhuc mortalis nemo est consecutus, nos autem ea quae sunt in usu vitaque communi, non ea quae finguntur aut optantur, spectare debemus. numquam ego dicam C. Fabricium M'. Curium Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiae nomen et invidiosum et obscurum, concedant ut viri boni fuerint.

---

4 cum y quam P quae ED quaeritur P *Bai. Nck. Stz.* 7 uero erit gr. PgG²E uero gr. G¹ uero *om.* E pergr. uero erit D uero *Bei. Ha. Bai.* 14 his (is S) ponatur Ω dispon- GB propon- e iis praepon- *Er.* 22 *cf. Verr. 3, 50, 118 Colum. 6, 12, 3*

ne id quidem facient, negabunt id nisi sapienti posse
concedi. agamus igitur pingui ut aiunt Minerva. qui
ita se gerunt, ita vivunt ut eorum probetur fides in- 19
tegritas aequalitas liberalitas, nec sit in eis ulla cupi-
5 ditas libido audacia, sintque magna constantia ut ii
fuerunt, modo quos nominavi, hos viros bonos ut ha-
biti sunt sic etiam appellandos putemus, quia sequan-
tur quantum homines possunt, naturam optimam bene
vivendi ducem. sic enim mihi perspicere videor ita
10 natos esse nos ut inter omnes esset societas quaedam,
maior autem, ut quisque proxume accederet. itaque
cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni;
cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea
non satis habet firmitatis. namque hoc praestat ami-
15 citia propinquitati, quod ex propinquitate benivolentia
tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim beni-
volentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet.
quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intellegi maxime 20
potest quod ex infinita societate generis humani quam
20 conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta
in angustum, ut omnis caritas aut inter duos aut inter
paucos iungeretur.

Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divina- 6
rum humanarumque rerum cum benivolentia et caritate
25 consensio; qua quidem haut scio an excepta sapientia
nihil melius homini sit a dis inmortalibus datum. di-
vitias alii praeponunt, bonam alii valitudinem, alii po-
tentiam, alii honores, multi etiam voluptates. beluarum
hoc quidem extremum, illa autem superiora caduca
30 et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam
in fortunae temeritate. qui autem in virtute summum

---

2 *cf. Hor. sat. 2, 6, 14 Colum. 1 praef. 33* 4 aequalitas *Ω Er. Scr. Se. (cf. Sey. p. 114 ss.)* aequitas *maior pars edd.* 5 sintque *edd.* sitque *Ω Se.* 7 quia sequantur PE qui assequantur Gme qui sequa(u V)ntur g 10 omnes homines gE 19 ex infirmitas otietate P 26 nihil PE[1]K *Bat. La. Nck. Mue. Se.* quicquam y (m *in ras.* B) quicquid E[2] quid I homini sit xe sit hominibus ymal *Ha.*

bonum ponunt, praeclare illi quidem, sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet nec sine virtute
21 amicitia esse ullo pacto potest. iam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur nec eam ut quidam docti verborum magnificentia metia- 5 mur virosque bonos eos qui habentur, numeremus, Paulos Catones Galos Scipiones Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus qui om-
22 nino nusquam reperiuntur. talis igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet quantas vix queo 10 dicere. principio qui potest esse vita 'vitalis' ut ait Ennius, quae non in amici mutua benivolentia conquiescit? quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui ut tecum! qui esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis aeque ac tu 15 ipse gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo qui illas gravius etiam quam tu ferret. denique ceterae res quae expetuntur, oportunae sunt singulae rebus fere singulis, divitiae ut utare, opes ut colare, honores ut laudere, voluptates ut gaudeas, valitudo 20 ut dolore careas et muneribus fungare corporis; amicitia res plurimas continet; quoquo te verteris, praesto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est; itaque non aqua, non igni ut aiunt locis pluribus utimur quam amicitia. neque ego nunc 25 de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum qui pauci nominantur, fuit. nam et secundas res splendidiores facit amicitia et adversas partiens communicansque leviores. 30

7
23 Quomque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus,

---

4 uitae notrae yE 5 magnificentiam etiam uirosque P 7 gaios *Ω* 10 tantes P 11 qui xq̄G qu(a)e gme 14 qui xG²V *Bai. Nck. Se.* quis G¹BSe 19 colere P²K 20 ut *om.* P laudare xS¹B¹ 24 *cf. Plut. de adul. et am. discr. 5* 25 pl. locis y 27 de rc uera GD 31 quamque PK

quod bonam spem praelucet in posterum nec debilitari animos aut cadere patitur. verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca et absentes adsunt et egentes abundant et
5 inbecilli valent et quod difficilius dictu est, mortui vivunt; tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. quodsi exemeris ex rerum natura benivolentiae coniunctionem, nec domus ulla nec urbs
10 stare poterit, ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intellegitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est quae non odiis et discidiis funditus
15 possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare
20 discordiam. atque hoc quidem omnes mortales et intellegunt et re probant. itaque si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis et
25 amici mei M. Pacuvi nova fabula! cum ignorante rege uter Orestes ⟨esset, Pylades⟩ Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur, Orestes autem ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. stantes plaudebant in

2 uerum etiam am. yDe 5 dictum Pe 6 desiderium *om.* g (*add.* S[2]) 9 iunctionem KG[1]E 10 nec agri *Ω Er.* 12 atque ex (*om.* gED) discordiis yED id et excordis PK percipi *codd.* perspici *Mdv. cf. Sey. p. 162* 17 vat. esse G E[2] 23 ecferat P *Mue.*
25 noua G -i xg 26 uter esset orestes pilades orestem se esse S[2] uternam o. esset amicusque eius pilades orestem se esse a uter orestes esse diceret P uter orestem se esse perseueraret G[1] (diceret . . . orestem se esse *add.* G[1]) rege orestem esse se diceret E[1] (uter eorum esset orestes an pilades *add.* E[2]) uter orestem se esse diceret g quis esset orestes pilades se orestem D *cf. fin. 5, 22, 63*

re ficta; quid arbitramur in vera facturos fuisse? facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent.

Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem po- 5 tuisse dicere; si quae praeterea sunt (credo autem esse multa), ab iis si videbitur, qui ista disputant, quaeritote.

25 FANNIUS. Nos autem a te potius; quamquam etiam ab istis saepe quaesivi et audivi non invitus equidem; 10 sed aliud quoddam filum orationis tuae.

SCAEVOLA. Tum magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de re publica disputatum, adfuisses. qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Phili! 15

FANNIUS. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo viro defendere.

SCAEVOLA. Quid? amicitiam nonne facile ei qui ob eam summa fide constantia iustitiaque servatam maxumam gloriam ceperit? 20

8 26 LAELIUS. Vim hoc quidem est adferre. quid enim refert qua me ratione cogatis? cogitis certe. studiis enim generorum praesertim in re bona cum difficile est tum ne aequum quidem obsistere.

Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime 25 illud considerandum videri solet utrum propter inbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet, an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior 30 et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa. amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est

---

6 si quae P si qua gE si qua autem G 12 dicere P 21 *cf. Plaut. Capt. 750* 28 recipiendisque y reciperandisque P recipiendisque uel recuperandis *(Se)*. E *cf. Sey. p. 186* quo quisque G²gED quoquis PG¹K quod quis *La.* 32 pr. et ad P

ad benivolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa, in amicitia autem nihil fictum est, nihil simulatum et
5 quidquid est, id est verum et voluntarium. quapropter 27
a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta amicitia, adplicatione magis animi cum quodam sensu amandi quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestiis
10 quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur ut facile earum sensus appareat. quod in homine multo est evidentius, primum ex ea caritate quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere
15 non potest; deinde cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. nihil est enim virtute 28
amabilius, nihil quod magis adliciat ad diligendum,
20 quippe cum propter virtutem et probitatem etiam eos quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. quis est qui C. Fabrici M'. Curi non cum caritate aliqua benivola memoriam usurpet, quos numquam viderit? quis autem est qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cas-
25 sium Sp. Maelium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia est decertatum, Pyrrho et Hannibale; ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.

9

30 Quodsi tanta vis probitatis est ut eam vel in eis quos 29
numquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus, quid mirum est, si animi hominum moveantur, cum eorum quibuscum usu coniuncti esse possunt,

---

1 coniungendi G iungendam g 2 etiam *om.* g 3 uoluntur P[1] 4 nihil factum ł fictum nihil G 9 habitatura G 16 nati P 17 aliquid PK 19 ad(l) liceat PKE 23 quos *om.* P 24 p. cassium Ω 27 *cf. off. 1, 12, 38 ss.*

virtutem et bonitatem perspicere videantur? quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adiuncta, quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis admirabilis quaedam exardescit benivolentiae magnitudo. 5
quam si qui putant ab inbecillitate proficisci, ut sit per quem adsequatur quod quisque desideret, humilem sane relinquunt et minime generosum ut ita dicam ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. quod si ita esset, ut quisque minimum 10
esse in se arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissi-
30 mus; quod longe secus est. ut enim quisque sibi plurimum confidit et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est ut nullo egeat suaque omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitiis expetendis colendisque 15
maxime excellit. quid enim? Africanus indigens mei? minime hercule! ac ne ego quidem illius; sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse non nulla quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benivolentiam consuetudo. sed quam- 20
quam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae.
31 ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium faeneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus), sic amicitiam 25
non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus
32 in ipso amore inest, expetendam putamus. ab his qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt qui suas omnes co- 30
gitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque con-

3 consuetudodine G adiucta P 4 moris Pm[1] 10 uoluntur Pm (-as m?) 12 plurimum sibi ymna 16 excellitur P[1] quid enim . . . 27 putamus *Gell. 17, 5, 21* 17 minime hercule ac *om. Gell.* anne G at ne D 19 habeat PD 20 beniuolencitiam P 25 libertatem P 26 adducta m[1]e 30 susspicere G perspicere m[1] suscipere KEm[2] suspicere n[1] *sed* ci *suprascr.* 31 tam rem G

temptam. quam ob rem hos quidem ab hoc sermone removeamus, ipsi autem intellegamus natura gigni sensum diligendi et benivolentiae caritatem facta significatione probitatis. quam qui adpetiverunt, adplicant
5 se et propius admovent, ut et usu eius quem diligere coeperunt, fruantur et moribus sintque pares in amore et aequales propensioresque ad bene merendum quam ad reposcendum atque haec inter eos sit honesta certatio. sic et utilitates ex amicitia maximae capientur et
10 erit eius ortus a natura quam ab inbecillitate gravior et verior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis.
15 FANNIUS. Tu vero perge Laeli; pro hoc enim qui minor est natu, meo iure repondeo.

SCAEVOLA. Recte tu quidem. quam ob rem audiamus. 33

LAELIUS. Audite vero optumi viri ea quae saepis- 10 sime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur.
20 quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat quam amicitiam usque ad extremum vitae diem permanere. nam vel ut non idem expediret, incidere saepe, vel ut de re publica non idem sentiretur; mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alias ad-
25 versis rebus, alias aetate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta toga ponerentur; sin autem ad adulescentiam 34 perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel
30 uxoriae condicionis vel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset. quodsi qui longius in

---

2 sensum *Ω* signum g 5 se x sese ymnea proprius P 8 concertatio G²g 10 quam ad P 13 *cf. Hier. epist. 3, 6* 19 scipione P 21 diem vitae yaeI *Ha.* permare P 25 ingrauescente E²S² -es *Ω* (-uestes P¹) 28 deponerentur ya *Ha. cf. Sey. p. 244* 30 uxoriae *Turn.* luxoriae P -uriae (-e V -a S) yED

amicitia provecti essent, tamen saepe labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim nullam maiorem esse amicitiis quam in plerisque pecuniae cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriae; ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exstitisse. magna etiam discidia et plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri aut adiutores essent ad iniuriam; quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent. illos autem qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos. eorum querela inveteratas non modo familiaritates exstingui solere, sed odia etiam gigni sempiterna. haec ita multa quasi fata inpendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

11 36 Quam ob rem id primum videamus si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. numne si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? num Vecellinum amici regnum adpetentem, num Maelium debuerunt iuvare? 37 Tib. quidem Gracchum rem publicam vexantem a Q. Tuberone aequalibusque amicis derelictum videbamus. at C. Blossius Cumanus hospes familiae vestrae Scaevola, quom ad me, quod aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem causam adferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset ut quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret.

---

3 amicis PD 9 quid qui G[1] 12 audirent G[1] 15 etiam odia y 17 disceret P dicere E 18 quatenus PE -tinus GeD quotenus g 20 *cf. Gell. 1, 3, 18* 21 Vec- *Mo. p. 598 s.* becillinum xg inbecilli (*suprascr.* nū G[2]) Nu G becilli Num F 22 Maelium *Mo.* ammelium PF Amelium G[1] amellium G[2]ga amilium E 25 Blossius *edd.* bissius Ω *cf. Plut. Tib. Gracch. 8. 17. Val. Max. 4, 7, 1 ss.* (LA) 26 quam P Laenati *edd.* -e *codd.*

tum ego: 'etiamne si te in Capitolium faces ferre vellet?' 'numquam' inquit 'voluisset id quidem; sed si voluisset, paruissem.' videtis quam nefaria vox! et hercule ita fecit vel plus etiam quam dixit; non enim
5 paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed praefuit, nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. itaque hac amentia quaestione nova perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas rei publicae graves iustasque persolvit. nulla est igitur excusatio peccati,
10 si amici causa peccaveris; nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. quodsi rectum statuerimus vel concedere amicis quidquid velint, vel inpetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia si 38
15 simus, nihil habeat res vitii; sed loquimur de iis amicis qui ante oculos sunt, quos videmus aut de quibus memoria accepimus, quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt et eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxume accedunt. videmus Papum Aemilium Luscino familiarem fuisse (sic 39
20 a patribus accepimus), bis una consules, collegas in censura; tum et cum iis et inter se coniunctissimos fuisse M'. Curium Ti. Coruncanium memoriae proditum est. igitur ne suspicari quidem possumus quemquam
25 horum ab amico quippiam contendisse quod contra fidem, contra ius iurandum, contra rem publicam esset. nam hoc quidem in talibus viris quid adtinet dicere, si contendisset, impetraturum non fuisse? cum illi sanctissimi viri fuerint, aeque autem nefas sit tale ali-
30 quid et facere rogatum et rogare. at vero Tib. Gracchum

---

1 etiamne si gEF *Scr. Mue.* etiamnisi PG etiamne inquam si *Er. Or. Ha.* 2 numquam inquit gE n. inquid P numquid inquit G 9 prosoluit P 14 si simus *Canter* simus si x sumus si yDneF *cf. Mdv. opusc. II 280* 16 uidimus E *Ha. Bai. Mue.* memoria PK -am *rell.* 19 accedant G -ent KD uidimus BSn 20 Papum P²F *Man.* Pgn paulum DE J. A. G *om. Mo. Bai.* 23 M. y marcum PE ti. P T. y titum E coruncanum G memoria y (V?)n 28 imperaturum P 29 uiri *om.* G

sequebantur C. Carbo C. Cato et minime tum quidem
12 C. frater nunc idem acerrimus.

40 Haec igitur lex in amicitia sanciatur ut neque rogemus res turpes nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est et minime accipienda cum in ceteris peccatis tum si quis contra rem publicam se amici causa fecisse fateatur. etenim eo loco Fanni et Scaevola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus rei publicae. deflexit iam aliquantum de spatio curri-
41 culoque consuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est vel regnavit is quidem paucos menses. num quid simile populus Romanus audierat aut viderat? hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui quid in P. Scipione effecerint, sine lacrimis non queo dicere. nam Carbonem quocumque modo potuimus propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinuimus; de C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non lubet augurari. serpit † deinde res, quae proclivis ad perniciem cum semel coepit, labitur. videtis in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. videre iam videor populum a senatu disiunctum, multitudinis arbitrio res maximas
42 agi. plures enim discent quem ad modum haec fiant quam quem ad modum his resistatur. quorsum haec? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. praecipiendum est igitur bonis, ut si in eius modi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos ut ab amicis in magna aliqua re publica pec-

---

2 C. frater *Ω* carus fr. quidem D carissimus fr̄. BS^2 (fr̄. *om.* S^1)Fna 3 lex amicit(c)iae gnI sanctiatur KEa sanctiat e sancctitur F 7 fat. *Ω* memoratur G^1 9 aliquantum *Ω* 12 pop. Rom. (P. R.) g p. PG(*Ω*)D p. r. G^2 p't (post) E 14 Scipione P -em ED nasicam scipionem y fecerint g 15 quocumque *Kl.* quoque P *Wr.* quoque quem (quāe G^1)yED posuimus yED 18 serpit deinde (denique K) res quae *Ω* *Ha.* serpit id in dies resque *Se. cf. Sey. p. 292;* serpit lente? procliuius G gabiani P 25 pręplendum G^1 28 in magna aliqua republica P in magnā aliquā rēp. (p. *om.* V)yED

cantibus non discedant; inprobis autem poena statuenda est nec vero minor iis qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Graecia Themistocle, quis potentior? qui cum im-
5 perator bello Persico servitute Graeciam liberavisset propterque invidiam in exilium expulsus esset, ingratae patriae iniuriam non tulit quam ferre debuit, fecit idem quod XX annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inventus est nemo; itaque
10 mortem sibi uterque conscivit. quare talis inproborum 43 consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda est, ut ne quis concessum putet amicum vel bellum patriae inferentem sequi; quod quidem ut res ire coepit, haud
15 scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curae est qualis res publica post mortem meam futura, quam qualis hodie sit.

13 44 Haec igitur prima lex amicitiae sanciatur ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta facia-
20 mus, ne exspectemus quidem dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare audeamus libere. plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res
25 postulabit, et adhibitae pareatur. nam quibusdam quos 45 audio sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam (sed nihil est quod illi non persequantur argutiis): partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus;
30 satis superque esse sibi suarum cuique rerum, alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse

3 ipsius G imperatis E 10 interque G 12 vincanda P uidicanda G[1]Ee 16 futura PEI *Bai.* f. sit y *Ha.* 17 qua qualis G 18 Haec igitur *sunt prima verba codicis* M lex in amicicia G sanctiatur Ke 19 causam honestam M 20 nec GKBI rogemus Me 21 uerum Ω 22 gaudeamus (-emus S[1])Ω 23 et *om.* G[2]KS 28 argutius gE 29 ne Gg[2] (*om.* B)E *om.* xg[1]e

quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel
adducas cum velis, vel remittas; caput enim esse ad
beate vivendum securitatem qua frui non possit ani-
46 mus, si tamquam parturiat unus pro pluribus. alios
autem dicere aiunt multo etiam inhumanius (quem 5
locum breviter paulo ante perstrinxi) praesidii ad-
iumentique causa, non benivolentiae neque caritatis
amicitias esse expetendas; itaque ut quisque minimum
firmitatis haberet minimumque virium, ita amicitias
adpetere maxime; ex eo fieri ut mulierculae magis ami- 10
citiarum praesidia quaerant quam viri et inopes quam
47 opulenti et calamitosi quam ii qui putentur beati. o
praeclaram sapientiam! solem enim e mundo tollere
videntur qui amicitiam e vita tollunt, qua nihil a dis in-
mortalibus melius habemus, nihil iucundius. quae est 15
enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reapse
multis locis repudianda. neque enim est consentaneum
ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut
non suscipere aut susceptam deponere. quodsi curam
fugimus, virtus fugienda est quae necesse est cum ali- 20
qua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit,
ut bonitas malitiam, temperantia lubidinem, ignaviam
fortitudo; itaque videas rebus iniustis iustos maxime
dolere, inbellibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc
proprium est animi bene constituti et laetari bonis re- 25
48 bus et dolere contrariis. quam ob rem, si cadit in sa-
pientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius
animo extirpatam humanitatem arbitramur, quae causa
est cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas
propter eam suscipiamus molestias? quid enim in- 30
terest motu animi sublato non dico inter pecudem et

---

5 etiam *om.* g 6 adiuuentique P 8 amicitias appetere *cet.* *om.* M 12 hi (hii P) qui (quà G) putentur (-etur P[1])PGDe inqetentur M hi qui putantur gEFa 14 hi qui ye 16 re ab (a M) se x reipsa yFe (re *om.* S[1]) 17 namque est g 18 ne *om.* M 19 susceptum MKF 26 cadit insipientem x(PM) 28 extirpari M

hominem, sed inter hominem et truncum aut saxum
aut quidvis generis eiusdem? neque enim sunt isti
audiendi qui virtutem duram et quasi ferream esse
quandam volunt; quae quidem est cum multis in re-
5 bus tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut et bonis
amici quasi diffundatur et incommodis contrahatur.
quam ob rem angor iste qui pro amico saepe capien-
dus est, non tantum valet ut tollat e vita amicitiam,
non plus quam ut virtutes, quia non nullas curas et
10 molestias adferunt, repudientur.

Cum autem contrahat amicitiam ut supra dixi, si qua 14
significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus
adplicet et adiungat, id cum contigit, amor exoriatur
necesse est. quid enim tam absurdum quam delectari 49
15 multis inanibus rebus ut honore ut gloria ut aedificio
ut vestitu cultuque corporis, animante virtute praedito,
eo qui vel amare vel ut ita dicam, redamare possit,
non admodum delectari? nihil est enim remuneratione
benivolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorum-
20 que iucundius. quid si illud etiam addimus quod recte 50
addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alli-
ciat et attrahat quam ad amicitiam similitudo? con-
cedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant
adsciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos at-
25 que natura. nihil est enim appetentius similium sui
nec rapacius quam natura. quam ob rem hoc quidem
Fanni et Scaevola constet ut opinor bonis inter bonos
quasi necessariam benivolentiam, qui est amicitiae fons
a natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad mul-

---

1 inter homines M 2 aut uis M enim *om.* g ista M
6 diffundatur *Vict.* -antur Ω contrahatur *Vict.* -antur Ω 9 ut
om. G quia non Ω qñ M ullas G 10 molestia P 11 con-
trahat Ω contra ad G²E si qua MKE si quasi P sic quasi y
(V?) si qua quasi D 13 contingit DEe *Ha.* 15 inanibus *codd.*
inanimis *Vict.* *cf. Sey. p. 334 et Eth. Nic. IX 1165*ᵇ *23* (ἄψυχα)
aedificatione M 16 animante x animo-(i E) autem yEea
21 alliciat I illic?(-e- G) at Ω 22 attrahat *edd.* tam trahat Ω
tam contrahat e concedetu M -atur gD 28 necessarium MK

titudinem pertinet. non enim est inhumana virtus neque inmunis neque superba, quae etiam populos universos tueri eisque optume consulere soleat; quod non
51 faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. atque etiam mihi quidem videntur qui utilitatum causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. non enim tam utilitas parta per amicum quam amici amor ipse delectat tumque illud fit quod ab amico est profectum, iucundum, si cum studio est profectum; tantumque abest ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii qui opibus et copiis maximeque virtute, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissin sint et beneficentissimi. atque haut sciam an ne opu sit quidem nihil umquam omnino deesse amicis. ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi nec militiae Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est.

15
52 Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est pro deorum fidem atque hominum! qui velit ut neque diligat quemquam nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? haec enim est tyrannorum vita nimirum, in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benivolentiae potest esse fiducia, omnia semper suspecta atque sollicita, nullus
53 locus amicitiae. quis enim aut eum diligat quem metuat, aut eum a quo se metui putet? coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. quodsi forte ut fit plerumque ceciderunt, tum intellegitur quam fuerint

---

5 utilitatum P (um *in ras.*) E -is *rell.* 7 tam Ω tantum M per Ω propter M 12 indigent M 14 scio g 17 militiae Ω amicitiae P 18 consecutata G consecuta g 19 diliciis x(PM) affluentes M 20 si quidem de M 21 proh G *om.* E 22 fide MKE 25 est enim MED 31 ceciderint MKG[2]S[2]eal -it g(S[1])

inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt
exulantem tum se intellexisse quos fidos amicos ha-
buisset, quos infidos, cum iam neutris gratiam referre
posset. quamquam miror, illa superbia et inportunitate 54
5 si quemquam amicum habere potuit. atque ut huius
quem dixi mores veros amicos parare non potuerunt,
sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias
fideles. non enim solum ipsa Fortuna caeca est, sed
eos etiam plerumque efficit caecos quos conplexa est;
10 itaque efferuntur fere fastidio et contumacia nec quic-
quam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest.
atque hoc quidem videre licet eos qui antea commodis
fuerint moribus, imperio potestate prosperis rebus in-
mutari, sperni ab iis veteres amicitias, indulgeri novis.
15 quid autem stultius quam cum plurimum copiis fa- 55
cultatibus opibus possint, cetera parare quae parantur
pecunia, equos famulos vestem egregiam vasa pre-
tiosa, amicos non parare, optumam et pulcherrimam
vitae ut ita dicam supellectilem? etenim cetera cum
20 parant, cui parent nesciunt, nec cuius causa laborent
(eius enim est istorum quidque qui vicit viribus), ami-
citiarum sua cuique permanet stabilis et certa posses-
sio; ut etiamsi illa maneant, quae sunt quasi dona For-
tunae, tamen vita inculta et deserta ab amicis non pos-
25 sit esse iucunda. sed haec hactenus.

16
56
Constituendi autem sunt qui sint in amicitia fines
et quasi termini diligendi. de quibus tres video sen-
tentias ferri, quarum nullam probo, unam ut eodem
modo erga amicum adfecti simus quo erga nosmet

---

1 fuerunt g 2 tum exulantem Ω cū ex. G[2] cum exultan-
tem P ex. tum *Mdv. cf. Sey. p. 360* 3 neutris S -i Ω 4 quam
M minor P[1]M(x) 6 parere GD 8 enim Ω ergo M 12 hic
G uideri G[2]gE 13 fuerant (fueant B[1])g 14 sperni ... novis
om. P 15 plurimam M 17 pecuniam P ueste egregia G
20 parantur *et* parentur yEea laborant Ω -antur P[1] 21 uin-
cit G[1]e *Ha.* 23 quae Ω qñ M 25 actenus M[1]KE acteus G[1]
26 sunt autem g sunt aut G qui sunt E 27 dilig- KEDS[2]
delig. PS[1] deleg- GV dillendi B dirig- M 29 effecti M sumus G

ipsos, alteram ut nostra in amicos benivolentia illorum erga nos benivolentiae pariter aequaliterque respondeat, tertiam ut quanti quisque se ipse facit, tanti
57 fiat ab amicis. harum trium sententiarum nulli prorsus adsentior. nec enim illa prima vera est, ut quem ad 5
modum in se quisque sit, sic in amicum sit animatus. quam multa enim quae nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi insectarique vehementius, quae in nostris rebus non satis ho- 10
neste, in amicorum fiunt honestissime; multaeque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detrahique patiuntur, ut iis amici potius quam
58 ipsi fruantur. altera sententia est quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem 15
est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. divitior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia nec observare restricte ne plus reddat quam acceperit; neque enim verendum est, ne quid excidat aut ne quid in ter- 20
ram defluat aut ne plus aequo quid in amicitiam con-
59 geratur. tertius vero ille finis deterrumus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. saepe enim in quibusdam aut animus abiectior est aut spes amplificandae fortunae fractior. non est igitur amici talem 25
esse in eum qualis ille in se est, sed potius eniti et efficere ut amici iacentem animum excitet inducatque in spem cogitationemque meliorem. alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius quid maxume reprehendere Scipio solitus sit, dixero. negabat 30
ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri

---

6 sit sic yEDe sit P sic MK *Mo.* 7 nostra x -i yEDI 15 uoluptatibus Ge 17 diuinior E 18 am. uera y 19 stricte GEe *Ha.* acceperat G[1]E 23 faciet M 24 aut si spes PM(x) 28 in spem eD(D?) spem *Ω (recte?)* 30 edixero yEe 31 inimicic(t B)iorem y(V?) inimicorum M posse M

quam eius qui dixisset ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus; nec vero se adduci posse ut hoc, quem ad modum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; impuri
5 cuiusdam aut ambitiosi aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus esse poterit ei cui se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere et optare ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi
10 tamquam ansas ad reprehendendum; rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi dolere invidere. quare hoc quidem praeceptum, cuius- (60) cumque est, ad tollendam amicitiam valet; illud potius praecipiendum fuit ut eam diligentiam adhiberemus
15 in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. quin etiam, si minus felices in diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat.

17 61

20 His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum consiliorum voluntatum sine ulla exceptione communitas, ut etiamsi qua fortuna acciderit ut minus iustae amicorum voluntates adiuvandae sint, in quibus
25 eorum aut caput agatur aut fama, declinandum de via sit, modo ne summa turpitudo sequatur; est enim quatenus amicitiae dari venia possit. nec vero neglegenda est fama nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benivolentiam civium; quam blanditiis

---

1 *ὡς δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα καὶ μισεῖν ὡς φιλήσοντα cf. Arist. rhet. 2, 13* 2 hoc *om.* g 3 a B. Ω abiacente MG^1 abuante G^2 dict. esse G 4 *Gell. 1, 3, 39 Publil. 245* 7 ei PK eius *cett.* putabat g (-bit V^2) 9 sibi det MKe 10 reprehendum G rursus MG 14 etiam M 16 possumus K putemus M 17 delig- P 18 inamicit- PMG^1(Ω) 20 his igitur ... 27 possit *Gell. 1, 3, 13* 25 de capite G^2g *om.* E ut fama P a uia M^1 26 sit g(S^2) *Gell.* est xGS^1 *Nck.* quatinus ME quotenus g 27 amicitia M venia dari *Gell.* 28 est *om.* M

et adsentando colligere turpe est; virtus quam sequi-
62 tur caritas, minime repudianda est. sed (saepe enim
redeo ad Scipionem cuius omnis sermo erat de ami-
citia) querebatur quod omnibus in rebus homines dili-
gentiores essent; capras et oves quot quisque haberet, 5
dicere posse, amicos quot haberet, non posse dicere,
et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis
eligendis neglegentis esse nec habere quasi signa quae-
dam et notas, quibus eos qui ad amicitias essent ido-
nei, iudicarent. sunt igitur firmi et stabiles et constan- 10
tes eligendi; cuius generis est magna penuria. et iudi-
care difficile est sane nisi expertum; experiendum
autem est in ipsa amicitia. ita praecurrit amicitia iudi-
63 **cium** tollitque experiendi potestatem. est igitur pru-
dentis sustinere ut cursum sic impetum benivolentiae, 15
† quo utamur quasi equis temptatis sic amicitia ex
aliqua parte periclitatis moribus amicorum. quidam
saepe in parva pecunia perspiciuntur quam sint leves,
quidam autem, quos parva movere non potuit, cogno-
scuntur in magna. sin vero erunt aliqui reperti qui pe- 20
cuniam praeferre amicitiae sordidum existiment, ubi
eos inveniemus qui honores magistratus imperia po-
testates opes amicitiae non anteponant, ut cum ex al-
tera parte proposita haec sint, ex altera ius amicitiae,
non multo illa malint? inbecilla enim est natura ad 25
contemnendam potentiam; quam etiamsi neglecta ami-
citia consecuti sint, obscuratum iri arbitrantur, quia
64 non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaque

---

1 assentenda M colle(i P²)geretur potest uirtus P 2 enim *om.* g 3 omni M 6 diceret *bis* M posset *bis* Ω 7 adhibere Ω habere M 8 elig- PM²EeD delig- M¹ *Bai.* dilig- y *Ha.* 9 amicitiam gE 13 amicitia iuditium *cet. om.* M 15 cursum Py currum MDEKe 16 quo Ω *cf. Sey. p. 409* (a)equis *codd. Scr. Mue. cf. Theogn. 125* aquis b *Er. Lb.* temptatis (tentatis) *edd.* tempestatis ΩK temperatis gEDea *Scr.* amicitia EVS² -as ΩBS¹K 20 sin vero erunt My *Ha. Se.* sinuerunt P sin erunt DE *Mue.* 24 praepos- MSB sunt g sint S² ius *om.* M 25 est enim M 27 sint xFV²e¹ *Mdv.* sunt yEDae² obscuratuiri PM(x) cn sine M

verae amicitiae difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur; ubi enim istum invenias qui honorem amici anteponat suo? quid? haec ut omittam quam graves, quam difficiles plerisque vi-
5 dentur calamitatum societates! ad quas non est facile inventu qui descendant. quamquam Ennius recte: 'amicus certus ín re incerta cérnitur,' tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt aut in malis deserunt. qui igitur 18
10 utraque in re gravem constantem stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro genere hominum iudicare debemus et paene divino.

(18) 65 Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque est eius quam in amicitia quaerimus, fides; nihil est enim
15 stabile quod infidum est. simplicem praeterea et communem et consentientem, id est qui rebus isdem moveatur, eligi par est, quae omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum, neque vero qui non isdem rebus
20 movetur naturaque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. addendum eodem est ut ne criminibus aut inferendis delectetur aut credat oblatis, quae pertinent omnia ad eam quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit verum illud quod initio dixi, amicitiam nisi
25 inter bonos esse non posse. est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia: primum ne quid fictum sit neve simulatum; aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam; deinde non solum ab aliquo al-
30 latas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. accedat huc suavitas quaedam oportet 66

1 inueniuntur M[1] repper- M[2] his (*om.* in) qui M 4 ut *om.* P 6 discend- P distend- M disced- K *Enn. trag. 388; cf. Eurip. Hec. 1202 Publil. 42 Petron. 610* 7 hęduo M 13 est eius *om.* M 14 fides est M enim est g 18 esse pot. M 20 moueatur M 21 esse pot. M 25 non esse M posse *om.* M 26 dic. licet g 27 neque similatum M 29 serent. Jam P

sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. tristitia autem et in omni re severitas habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet et liberior et dulcior et ad omnem
19 comitatem facilitatemque proclivior. 5

67 Existit autem hoc loco quaedam quaestio subdifficilis num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio! non enim debent esse amicitiarum sicut aliarum rerum satietates; veter- 10 rima quaeque ut ea vina quae vetustatem ferunt, esse debet suavissima; verumque illud est quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae
68 munus expletum sit. novitates autem si spem adferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, 15 non sunt illae quidem repudiandae, vetustas tamen suo loco conservanda; maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. quin ipso equo, cuius modo feci mentionem, si nulla res impediat, nemo est quin eo quo consuevit, libentius utatur quam intractato et novo, nec 20 vero in hoc quod est animal, sed in iis etiam quae sunt inanima, consuetudo valet, quom locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

69 Sed maximum est in amicitia parem esse inferiori. 25 saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro ut ita dicam grege. numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio antepo-

---

2 seueritatis M 3 haud illa M illa habet S grauitate M 9 ind. dub. homine M *om.* K 12 debet *Mue. Se.* -ent *codd. Er. Scr. Or. cf. Mdv. opusc. II 284* 17 loco suo MKEDeg 18 quin *Pithoeus Mue.* qui in P quę in M quin in K quin et F quin et in yEa atqui in D quin etiam in *Kl. Ha.* mentione P 19 quin xa[2] *Bai.* qui non ya[1] *Ha.* 20 -tracto MV[1] 22 inanimata BV[2] -ali M quom *Mue.* cum *Ha. Se.* quin Ω qui in KE 23 et *om.* M et diutius M 25 parum M 26 scipio M 27 se ille *sunt prima verba frg.* f 28 filo G filio f spilo M rupilio S[1] rutilio Ω nu(m)mio EBS

suit, numquam inferioris ordinis amicis, Q. vero Maximum fratrem egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate, tamquam superiorem colebat suosque omnes per se posse esse ampliores
5 volebat. quod faciendum imitandumque est omnibus, 70
ut si quam praestantiam virtutis ingenii fortunae consecuti sint, inpertiant ea suis communicentque cum proximis, ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant inbecilliore vel animo vel fortuna,
10 eorum augeant opes eisque honori sint et dignitati. ut in fabulis qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis in famulatu fuerunt, cum cogniti sunt et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxe-
15 runt. quod est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. fructus enim ingenii et virtutis omnisque praestantiae tum maxumus capitur, cum in proxumum quemque confertur. 20

Ut igitur ii qui sunt in amicitiae coniunctionisque 71
20 necessitudine superiores, exaequare se cum inferioribus debent, sic inferiores non dolere se a suis aut ingenio aut fortuna aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid aut etiam exprobrant eoque magis, si habere se putant quod officiose et
25 amice et cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sane genus hominum officia exprobrantium; quae meminisse debet is in quem conlata sunt, non commemorare qui contulit. quam ob rem ut ii qui su- 72
periores sunt, summittere se debent in amicitia, sic
30 quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam

4 posse *del. Ha.* 7 sunt MGEVDef *Ha.* 8 prox. et si M sunt MD 9 in(m)becilliores MG²gDEef *Ha.* 10 augeat f egeant M ut in ... 13 inuenti *Non. p. 206* 12 fuerunt *Mdv.* -rint *Ω Non.* ignoti f 14 duxerunt E (*om.* esse) D *Ha. Mue.* -rint x *Se. La. Mo.* -dixerunt yfa 16 uirtus M 17 maximis K permaximus g permaximum f 21 inferioribus M se *om.* M 23 quaerunt P exprobant PKG¹Se 24 sic G 25 dic. queant BS(g?) 26 exprobantium PG¹ 30 se ext. *Ha.*

qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant; quod non fere contingit nisi iis qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo
73 verbis, sed etiam opere levandi sunt. tantum autem cuique tribuendum, primum quantum ipse efficere pos- 5 sis, deinde etiam quantum ille quem diligas atque adiuves, sustinere. non enim neque tu possis quamvis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere, ut Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, fratrem eius L. non potuit. quodsi etiam possis quidvis 10 deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere.

74 Omnino amicitiae conroboratis iam confirmatisque et ingeniis et aetatibus iudicandae sunt nec si qui ineunte aetate venandi aut pilae studiosi fuerunt, eos 15 habere necessarios quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. isto enim modo nutrices et paedagogi iure vetustatis plurimum benivolentiae postulabunt; qui neglegendi quidem non sunt, sed alio quodam modo † est. aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. 20 dispares enim mores, disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias; nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos quanta maxima
75 potest esse morum studiorumque distantia. recte et- 25 iam praecipi potest in amicitiis ne intemperata quaedam benivolentia, quod persaepe fit, impediat magnas utilitates amicorum. nec enim ut ad fabulas redeam, Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lacrimis iter 30

---

1 molestias amicitiae M se *om.* M 2 ferre PM(x)BS¹f contigit PMG(Ω)BSe 3 qui in hac M 4 opera M 5 possit Ge 6 quem Ω quidem M 7 quantumuis ME 9 P. Ω P. P. M rut- Ω 14 et ing. Ω ing. M et aet. Ω aet. PKE 17 dixerunt M 20 est Ω (et B), aestimandi *Mo.* honestandi *Mei.* colendi *Ven.* 21 eorum quorum GI 24 quod tanta Ω quia protenta M 26 amicitias BS¹(g?)I quadam PK *om.* BS 27 magnas *usque ad § 78* ne etiam *om.* P

suum impedientem audire voluisset. et saepe incidunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis; quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque natura et ob eam ipsam causam
5 in amicitia parum iustus. atque in omni re consideran- 76 dum est et quid postules ab amico et quid patiare a te impetrari.

Est etiam quaedam calamitas in amicitiis dimitten- 21 dis non numquam necessaria; iam enim a sapientium
10 familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt saepe vitia amicorum tum in ipsos amicos tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae et ut Catonem dicere audivi, dissuendae ma-
15 gis quam discindendae, nisi quaedam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit nec fieri possit ut non statim alienatio disiunctioque faciunda sit. sin autem aut morum aut 77 studiorum commutatio quaedam ut fieri solet, facta erit
20 aut in rei publicae partibus dissensio intercesserit (loquor enim iam ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis), cavendum erit ne non solum amicitiae depositae, sed etiam inimicitiae susceptae videantur. nihil est enim turpius quam cum eo
25 bellum gerere quocum familiariter vixeris. ab amicitia Q. Pompei meo nomine se removerat ut scitis Scipio; propter dissensionem autem quae erat in re publica, alienatus est a collega nostro Metello; utrumque egit graviter, auctoritate et offensione animi non acerba.
30 quam ob rem primum danda opera est ne qua ami- 78

---

2 discendum K -cendendum M 10 dilabitur Ω (-atur B[1]) 14 eluendae magis *cet. om.* M *dict. 70 Jordan cf. off. 1, 33, 120* 15 disscind- G discid- e rescind- F 18 sint autem M 19 quaedam *om.* M 20 re p. MK 21 sapientibus M 22 amicis M 25 quicum KED cum quo F 26 remoueat M 29 auctoritate Ω ac temperate *La.* at cum bonitate *Mgi. cf. Sey. p. 474* 30 quam ob rem ... uideantur *Non. p. 440*

corum discidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut extinctae potius amicitiae quam oppressae videantur. cavendum vero ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae; ex quibus iurgia maledicta contumeliae gignuntur. quae tamen si tolerabiles erunt, 5 ferendae sunt et hic honos veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit qui faciat, non qui patiatur iniuriam.

Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est atque una provisio ut ne nimis 10 79 cito diligere incipiant neve non dignos. digni autem sunt amicitia quibus in ipsis inest causa cur diligantur. rarum genus. et quidem omnia praeclara rara nec quicquam difficilius quam reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in 15 rebus humanis quicquam bonum norunt nisi quod fructuosum sit, et amicos tamquam pecudes eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maxumum fruc-80 tum esse capturos. ita pulcherrima illa et maxume naturali carent amicitia per se et propter se expetita nec 20 ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae et qualis et quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suae, sed quod per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferetur, verus amicus numquam reperietur; est 25 81 enim is qui est tamquam alter idem. quodsi hoc apparet in bestiis volucribus nantibus agrestibus cicuribus feris, primum ut se ipsae diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur), deinde ut requirant atque adpetant ad quas se adplicent eiusdem ge- 30

1 aliquid Ω potius M[1] 2 esse uid. yEe *Ha. Havet, Man. de critique verb. Paris 1911 p. 302* 6 ferenda PK 7 non is qui MEe 11 neue indignos (dignos S[1])GBS[2]ef 13 *cf. fin. 2, 25, 81 Plat. Euthyd. 304*B 19 esse *om.* M naturabili (-alia S[1]) MKS[2]F 21 et qualis E[1]f est q. PGBSe est et q. M est et q. est K qualis E[2]DI 23 ipse x (ipse a se E)g(V?)eKf ipso G *Ha.* 24 quisque sibi y(V?) 25 reperiretur MD 27 nantibus *om.* M 28 ipsae *om.* y(V?)f 29 amante G

neris animantis, idque faciunt cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine fit natura! qui et se ipse diligit et alterum anquirit, cuius animum ita cum suo misceat ut efficiat
5 paene unum ex duobus.

22 82 Sed plerique perverse ne dicam inpudenter habere talem amicum volunt, quales ipsi esse non possunt, quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab iis desiderant. par est autem primum ipsum esse virum bonum
10 tum alterum similem sui quaerere. in talibus ea quam iam dudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benivolentia coniuncti primum cupiditatibus iis quibus ceteri serviunt, imperabunt, deinde aequitate iustitiaque gaudebunt omniaque alter
15 pro altero suscipiet neque quicquam umquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit neque solum colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. nam maxumum ornamentum amicitiae tollit qui ex ea tollit verecundiam. itaque in iis perniciosus est error, 83
20 qui existumant lubidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam; virtutum amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes, ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea quae summa sunt, pervenire, coniuncta et consociata cum altera perveniret.
25 quae si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optumus beatissimusque comitatus. haec est inquam 84 societas in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas gloria tranquillitas animi atque
30 iucunditas, ut et cum haec adsint, beata vita sit et sine

---

3 sit Ω diligat *et* 4 anquirat G *Ha. cf. Sey. p. 485* misceant P 6 imprudenter MD talem am. habere yDfe *Ha.* t. h. am. E 8 tribuant M desiderat P 9 pars est M 11 tractauimus MD 14 alter ab altero y (*corr.* G[2]S[2]) 15 rect. et hon. g 19 uerac- G 20 li(u P) bidinem Ω -e g 22 ut quo M 24 per coniuncta G sociata P[1]G[1] 25 societates M 26 bonum Ω horum M 28 insunt Ω haec sunt M sunt Ee 29 honesta M tranquillitatis M

his esse non possit. quod cum optumum maxumumque
sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est,
sine qua nec amicitiam neque ullam rem expetendam
consequi possumus; ea vero neglecta qui se amicos ha-
bere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum 5
85 eos gravis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicen-
dum est enim saepius) cum iudicaris, diligere oportet,
non cum dilexeris iudicare. sed cum multis in rebus
neglegentia plectimur, tum maxime in amicis et dili-
gendis et colendis; praeposteris enim utimur consiliis 10
et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. nam
implicati ultro et citro vel usu diuturno vel etiam offi-
ciis repente in medio cursu amicitias exorta aliqua
offensione disrumpimus.

23 86 Quo etiam magis vituperanda est rei maxime ne- 15
cessariae tanta incuria. una est enim amicitia in
rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore con-
sentiunt. quamquam a multis virtus ipsa contemnitur
et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur;
multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis 20
victus cultusque delectat; honores vero quorum cupi-
ditate quidam inflammantur, quam multi ita contem-
nunt ut nihil inanius, nihil esse levius existiment! item-
que cetera quae quibusdam admirabilia videntur, per-
multi sunt qui pro nihilo putent; de amicitia omnes 25
ad unum idem sentiunt et ii qui ad rem publicam se
contulerunt, et ii qui rerum cognitione doctrinaque de-
lectantur, et ii qui suum negotium gerunt otiosi, po-

---

2 uoluimus G[1] op. danda Ω operanda P 4 possimus G[1] 6 grauius g (*corr.* V[2]) experire M cog. exp. g 7 enim *om.* g iudicaueris ye -uerius I 11 *cf. Plaut. Cist. 703 Pseud. 261 Ter. Phorm. 419 Cic. Att. 9, 6, 6; 9, 18, 3* utamur G[1] uetamus M 12 uel uno diurno M 14 disrumpemus S dis(di B)rumpamus BV dirumpimus Ee 18 quamquam Ω *del. Mdv. Bai.* namque *Lb. cf. Sey. p. 500 s.* 20 desp. Ω spernunt E 21 uicitur M 24 cetera quae Ω caetamque M 25 putant g 26 idem Ω diem g (*corr.* S[2] *om.* V) 27 contulerint PMK(x)SV(g?)a cognatione G[1] condicione M 28 odiosi M

stremo ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine
amicitia vitam esse nullam, si modo velint aliqua ex
parte liberaliter vivere. serpit enim nescio quo modo 87
per omnium vitas amicitia nec ullam aetatis degendae
5 rationem patitur esse expertem sui. quin etiam si quis
asperitate ea est et inmanitate naturae, congressus ut
hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis
Timonem nescio quem accepimus, tamen is pati non
possit ut non anquirat aliquem, apud quem evomat
10 virus acerbitatis suae. atque hoc maxime iudicaretur,
si quid tale posset contingere ut aliquis nos deus ex
hac hominum frequentia tolleret et in solitudine
uspiam collocaret atque ibi suppeditans omnium rerum
quas natura desiderat, abundantiam et copiam hominis
15 omnino aspiciendi potestatem eriperet. quis tam esset
ferreus qui eam vitam ferre posset, cuique non aufer-
ret fructum voluptatum omnium solitudo? verum ergo 88
illud est quod a Tarentino Archyta ut opinor dici so-
litum nostros senes commemorare audivi ab aliis seni-
20 bus auditum: 'si quis in caelum ascendisset naturam-
que mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, in-
suavem illam admirationem ei fore; quae iucundissima
fuisset, si aliquem cui narraret, habuisset.' sic natura
solitarium nihil amat semperque ad aliquod tamquam
25 adminiculum adnititur; quod in amicissimo quoque
dulcissimum est.

Sed cum tot signis eadem natura declaret quid velit 24
anquirat desideret, tamen obsurdescimus nescio quo
modo nec ea quae ab ea monemur, audimus. est enim
30 varius et multiplex usus amicitiae multaeque causae

---

1 tradiderint (-unt E)x 2 nullam (*in marg.* S) sentiunt y modo ł aliqua M 3 serpit enim Ω sempiternum M 8 quem Ω que PM(x) 9 anquirat y adq- x acq- Ee inq- D 11 pos- sit Ω aliqui MK 13 usquiam P ubi M 14 abundantia et copia PMK(x) 16 ferreūs G possit PMK(x) auferat M 18 terentiano G 21 que *om.* g (*add.* S²) 23 nisi aliquem M nisi aliqui B 24 tamquod P *om.* E 27 declarat SV(g?)D 28 an(ac- Ee in- D) quirat Ω an quid M 30 uisus M

suspicionum offensionumque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est; una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia et fides retineatur: nam et monendi amici saepe sunt et obiurgandi et haec accipienda amice, cum benivole fiunt. 5
89 sed nescio quo modo verum est quod in Andria familiaris meus dicit: 'obséquium amicos, véritas odiúm parit.' molesta veritas, siquidem ex ea nascitur odium quod est venenum amicitiae, sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens praecipitem amicum 10 ferri sinit; maxuma autem culpa in eo qui et veritatem aspernatur et in fraudem obsequio inpellitur. omni igitur hac in re habenda ratio et diligenta est, primum ut monitio acerbitate, deinde ut obiurgatio contumelia careat; in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo 15 lubenter utimur, comitas adsit, adsentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est; aliter enim cum tyranno,
90 aliter cum amico vivitur. cuius autem aures clausae veritati sunt ut ab amico verum audire nequeat, huius 20 salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis ut multa: 'melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos qui dulces videantur; illos verum saepe dicere, hos numquam.' atque illud absurdum, quod ii qui monentur, eam molestiam quam debent capere, 25 non capiunt, eam capiunt qua debent vacare; peccasse enim se non anguntur, obiurgari moleste ferunt;

---

1 tum el. tum euit. cum ferre M 2 subleuanda (-o BS) GBS(G[1] *et* G[2]?) subeunda *Facciolatus Mdv. Ha. Bai. La. cf. Sey. p. 511* 3 est off. yEef 4 mouendi P admon- M a. sunt saepe G sunt saepe a. g 6 quod f. m. in andria M 7 *Ter. Andr. 68 cf. Lact. inst. 5, 9, 16; 5, 21, 1* 10 praecipitantem M 11 fieri y e 12 fraude M depellitur M 17 moueatur G amico *om.* M 20 audire nequeat Ω audiat neque his M 21 desuperanda G[1] 22 *dict. 70 Jordan; cf. Plut. de utilitate ex inimicis capienda 6 Aristoph. Av. 376* 25 mouentur MS 26 peccasse *usque ad § 96* de Scipione *desunt in* P 27 aguntur M arguunt e

quod contra oportebat delicto dolere, correctione gau-
dere. 25
Ut igitur et monere et moneri proprium est verae 91
amicitiae et alterum libere facere, non aspere, alterum
5 patienter accipere, non repugnanter, sic habendum est
nullam in amicitiis pestem esse maiorem quam adu-
lationem blanditiam adsentationem; quamvis enim
multis nominibus est hoc vitium notandum levium ho-
minum atque fallacium ad voluntatem loquentium om-
10 nia, nihil ad veritatem. cum autem omnium rerum si- 92
mulatio vitiosa est (tollit enim iudicium veri idque
adulterat) tum amicitiae repugnat maxime; delet enim
veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non pot-
est. nam cum amicitiae vis sit in eo ut unus quasi ani-
15 mus fiat ex pluribus, qui id fieri poterit, si ne in uno
quidem quoque unus animus erit idemque semper, sed
varius commutabilis multiplex? quid enim potest esse 93
tam flexibile, tam devium quam animus eius qui ad
alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam
20 vultum atque nutum convertitur?

'Négat quis, nego; ait, áio; postremo ímperavi
egomét mihi
omnia adsentári,'

ut ait idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona.
25 quod amici genus adhibere omnino levitatis est. multi 94
autem Gnathonum similes cum sint loco fortuna fama
superiores, horum est adsentatio molesta, cum ad va-
nitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus ami- 95
cus a vero et internosci tam potest adhibita diligentia
30 quam omnia fucata et simulata a sinceris atque veris.

---

1 dilecto G[1] corrigatione E 6 peste esse K potest esse M 9 uolunt- SI uolupt- *Ω* 12 enim *om.* MK 13 si qua M uale M 14 *cf. Cato 81 off. 1, 17, 56 Eth. Nic. 1168[b] 7* quasi amicus G 15 qui id Ee quid MGV(*Ω*; P *deest*) qui BS 16 quoque *om.* M 21 *Ter. Eun. 252 s.* Nec quis M 25 adhabere M multa M 26 gnatorum M loca M 29 internoscit ante pot. M 30 fug- M fusc- e similata G[1]

contio quae ex imperitissimis constat, tamen iudicare
solet quid intersit inter popularem, id est adsentato-
rem et levem civem, et inter constantem, severum et
96 gravem. quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat
in auris contionis, cum ferret legem de tribunis plebis 5
reficiendis! dissuasimus nos; sed nihil de me, de Sci-
pione dicam lubentius. quanta illa di inmortales fuit
gravitas, quanta in oratione maiestas! ut facile ducem
populi Romani, non comitem diceres. sed adfuistis
et est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragiis 10
populi repudiata est. atque ut ad me redeam memi-
nistis, Q. Maxumo fratre Scipionis et L. Mancino con-
sulibus quam popularis lex de sacerdotiis C. Licini
Crassi videbatur! coptatio enim collegiorum ad po-
puli beneficium transferebatur; atque is primus insti- 15
tuit in forum versus agere cum populo. tamen illius
vendibilem orationem religio deorum inmortalium no-
bis defendentibus facile vincebat. atque id actum est
praetore me quinquennio ante quam consul sum fac-
tus; ita re magis quam summa auctoritate causa illa 20
defensa est.

26 97 Quodsi in scaena id est in contione, in qua rebus
fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum
valet, si modo id patefactum et inlustratum est, quid
in amicitia fieri oportet, quae tota veritate perpendi- 25
tur? in qua nisi ut dicitur apertum pectus videas tuum-
que ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas,
ne amare quidem aut amari, cum id quam vere fiat,
ignores. quamquam ista adsentatio, quamvis perni-
ciosa sit, nocere tamen nemini potest nisi ei qui eam 30

---

1 contentio M 3 seu- Ω (xGf; P *deest*) *Mue. Se.* et seu-ga *Ha. Bai.* id est seu- *Kl.* 7 illi P(?)gE 8 magestas P 11 ut *om.* M rendeam M 12 q; *om.* E mantino G mantio B 14 iubebatur BS coptatio *Vollmer; cf. Mo. p. 601* coaptatio Ω 19 praetore *edd.* P. R. (p. r.) Ω per G²gE 22 scamna Ω 23 umbratis G 24 est et i. M est *om.* M quod in MD 26 *cf. Sen. epist. 59, 9 Plin. epist. 6, 12, 3* pectus Ω peccatum P

recipit atque ea delectatur. ita fit ut is adsentatoribus
patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi adsentetur
et se maxime ipse delectet. omnino est amans sui vir- 98
tus; optume enim se ipsa novit quamque amabilis sit
5 intellegit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed
de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi
praediti esse quam videri volunt. hos delectat adsen-
tatio, his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum
adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse
10 laudum suarum putant. nulla est igitur haec amicitia,
cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum
paratus est. nec parasitorum in comoediis adsentatio
faceta nobis videretur, nisi essent milites gloriosi.
'magnás vero agere grátias Thaís mihi?' satis erat
15 respondere: 'magnas'; 'ingentes' inquit. semper auget
adsentator id quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult
esse magnum. quam ob rem quamquam blanda ista 99
vanitas apud eos valet qui ipsi illam adlectant et in-
vitant, tamen etiam graviores constantioresque admo-
20 nendi sunt ut animadvertant, ne callida adsentatione
capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt,
nisi qui admodum est excors; callidus ille et occultus
ne se insinuet studiose cavendum est; nec enim fa-
cillime adgnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe
25 adsentetur et litigare se simulans blandiatur atque ad
extremum det manus vincique se patiatur, ut is qui
inlusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius
quam inludi? quod ut ne accidat magis cavendum est.

---

1 ut si PMK(x) adsenatoribus P 3 *Seneca de amicitia:* Non est amans . . . nouit *florileg. Veron. (cf. Vollmer, Dracontius p. XXXII) fol. 4v. 2, 28* 4 ipsam *flor. Ver.* 8 cum sermo g 13 facta (G²D) a nobis M esset M 14 *Ter. Eun. 391* magna suo M habere gratias M agebat gr. E gr. agere eD gr. ingentes agere G 15 inmentes M 16 adsenator PMG¹(Ω) 20 aniadu- M 21 enim et PM(x) 22 excors est G 23 facile g 25 litigare se Mgf litiga se P litigasse G¹E litigasse se G²e 26 *cf. Plaut. Pers. 854 Lucr. 2, 1043 Cic. Att. 2, 22, 20* uicinique M 27 uicisse BS(g?)e 28 occidat M

'Ut me hódie ante omnes cómicos stultós senes
versáris atque inlússeris lautíssume.'

100 haec enim etiam in fabulis stultissima persona est
inprovidorum et credulorum senum. sed nescio quo
pacto ab amicitiis perfectorum hominum id est sapien- 5
tium (de hac dico sapientia quae videtur in hominem
cadere posse) ad leves amicitias defluxit oratio. quam
ob rem ad illa prima redeamus eaque ipsa concluda-
mus aliquando.

Virtus, virtus, inquam, C. Fanni et tu Q. Muci et con- 10
ciliat amicitias et conservat. in ea est enim conve-
nientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia; quae
cum se extulit et ostendit suum lumen et idem aspexit
adgnovitque in alio, ad id se admovet vicissimque ac-
cipit illud quod in altero est; ex quo exardescit sive 15
amor sive amicitia; utrumque enim dictum est ab
amando; amare autem nihil est aliud nisi eum ipsum
diligere quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate
quaesita; quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia,
101 etiamsi tu eam minus secutus sis. hac nos adulescentes 20
benivolentia senes illos, L. Paulum M. Catonem C. Ga-
lum P. Nasicam Ti. Gracchum Scipionis nostri so-
cerum, dileximus, haec etiam magis elucet inter aequa-
les, ut inter me et Scipionem L. Furium P. Rupilium
Sp. Mummium. vicissim autem senes in adulescentium 25
caritate adquiescimus ut in vestra, ut in Q. Tuberonis;
equidem etiam admodum adulescentis P. Rutili A. Ver-
gini familiaritate delector. quoniamque ita ratio compa-
rata est vitae naturaeque nostrae ut alia ⟨ex alia⟩ aetas

1 *Caecil. com. 243 s.* comicos E coam- *Ω* 2 inlusseris *Bai. Mue. Se.* ut luseris e ut (*om.* G) iusseris *Ω* elusseris *Ha.* 3 in fab. etiam G stultissime P 10 uirtus uirtus PEBV uirtus MKGSD 13 extollit M lubien M 14 et agnouit g accepit PMK(x) 16 dictum My *Ha. Mue.* ductum PKDE *Bai. cf. Sey. p. 546* 19 efflor.- D *Mue. Se.* exflor- yEP[2] explor- M 22 ti-tum xg 23 dilexerimus g (*corr.* S[2]) eleuet M 24 P. Rup- *Ω* pripilum M 25 nummium gE 26 nostra G 27 rupilii g A *om.* Mg 29 alia ex alia *Or.* alia *Ω*

oriatur, maxume quidem optandum est ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum isdem ad calcem ut dicitur pervenire. sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper (102)
5 aliqui anquirendi sunt quos diligamus et a quibus diligamur; caritate enim benivolentiaque sublata omnis est e vita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet; virtutem enim amavi illius viri, quae extincta
10 non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis. nemo umquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus quas mihi (103)
15 aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possim comparare. in hac mihi de re publica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. numquam illum ne minima quidem re offendi, quod qui-
20 dem senserim, nihil audivi ex eo ipse quod nollem; una domus erat, idem victus isque communis neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. nam quid ego de studiis dicam co- (104)
gnoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus
25 remoti ab oculis populi omne otiosum tempus contrivimus. quarum rerum recordatio et memoria si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. sed nec illa extincta sunt aluntur que potius et augentur cogita-
30 tione et memoria mea, et si illis plane orbatus essem, magnum tamen adfert mihi aetas ipsa solacium. diu-

---

3 *cf. Cato 83* peruenires PM(x) peruenias Ge 4 semper E semperque Ω 5 an requir- P requir- M adq- g acq- S inq- ED 6 est omnis M 9 uirtute M 11 habuisset in manibus etiam M 13 qui Ω quibus M 18 oblationis P delectationis E 23 que *om.* M 28 nullo m. ferre g 31 adfert P *Se. Muę.* aff- GDE affet M *Er. Ha.* aufert e ad(f)ferret ga[1]f solamen ME

tius enim iam in hoc desiderio esse non possum. omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sunt.

Haec habui de amicitia quae dicerem. vos autem hortor ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putetis. 5

---

3 sint MEeI 7 esse putetis Ee

M. TULLI CICERONIS

DE GLORIA

TESTIMONIA

Cic. Att. 15,27,2 V Non. Quint. a. 710/44 ex Arpinati librum tibi celeriter mittam de gloria.

Cic. Att. 16,2,6 V Id. Quint. a. 710/44 e Puteolano de gloria misi tibi; custodies igitur ut soles, sed notentur eclogarii, quos Salvius bonos auditores nactus in convivio dumtaxat legat. mihi valde placent, mallem tibi.

Cic. Att. 16,3,1 XVI Kal. Sext. a. 710/44 e Pompeiano quod Erotem non sine munusculo exspectare te dicis, gaudeo non fefellisse eam rem opinionem tuam; sed tamen idem σύνταγμα misi ad te retractatius et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et refectum. hunc tu tralatum in macrocollum lege arcano convivis tuis, sed, si me amas, hilaris et bene acceptis, ne in me stomachum erumpant, cum sint tibi irati.

Cic. Att. 16,6,4 VIII Kal. Sext. a. 710/44 Vibone nunc neglegentiam meam cognosce. de gloria librum ad te misi. at in eo prohoemium id est quod in Academico tertio. id evenit ob eam rem quod habeo volumen prohoemiorum; ex eo eligere soleo, cum aliquod σύγγραμμα institui. itaque iam in Tusculano, qui non meminissem me abusum isto prohoemio, conieci id in eum librum quem tibi misi. cum autem in navi legerem Academicos, adgnovi erratum meum. itaque statim novum prohoemium exaravi et tibi misi; tu illud desecabis, hoc adglutinabis.

Cic. off. 2,31 nunc dicamus de gloria; quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri, sed attingamus, quando

---

de numero librorum cf. ESprockhoff 'de libri voluminis ... vocabulorum apud Gellium Ciceronem Athenaeum usurpatione' (diss. Marpurg. 1908) 52 2—25 *quae praeterea ex epistulis huc docti rettulerunt velut Att. 15,14,4. 16,5,2. 16,11,1, alio potius pertinent, huc fortasse Att. 15,21,2 (X Kal. Quint. a. 710/44 e Tusculano)* quod scribo, cum absolvero *scil. tibi mittam. cf. etiam epist. 9,14* 18 id] idem? *Wesenberg*

quidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum.

FRAGMENTA

LIBRI I

prooemium 5

*

quantas habeat definitiones et significantias gloria 6

*

oppida appellata quod opem darent 7
ut imitetur ineptias Stoicorum

*

LIBRI II

apud eundem poetam Aiax cum Hectore congrediens 10
depugnandi causa agit ut sepeliatur si sit forte victus,

---

2 *exponit deinde summam et perfectam gloriam constare ex benevolentia hominum fide admiratione, quae omnia confici iustitia (31—43); adiungit de adulescentium officiis quae valeant ad gloriam adipiscendam. nescio an Ciceronis libros spectet Val. Max. 8,14 (*de cupiditate gloriae*) prooem.* gloria vero aut unde oriatur aut cuius sit habitus aut qua ratione debeat comparari, et an melius a virtute velut non necessaria neglegatur, viderint hi quorum in contemplandis eiusmodi rebus cura teritur quibusque quae prudenter animadverterunt facunde contigit eloqui. *forsitan idem hinc exempla quaedam sumpserit*

5 *cf. p. 87[c] 18*

6 *Hier. in Gal. 5,26 p. 515* quantas autem habeat ... gloria, et philosophorum innumerabiles libri et Ciceronis duo volumina, quae de gloria scripsit, indicio sunt

7. 8 *Fest. p. 202* oppidorum originem optime refert Cicero lib. I de gloria eamque appellationem usurpatam *(sic Aldus minor orthogr. s. v. 'oppidum':* app. usurpationem [*vel* -nemve] appellatam *apographa)* esse existimat quod opem darent, adiciens: ut *(spatium X litterarum habet Vatic. X)* imitetur i. St. *cf. de veriloquio Varro ling. 5,141 cum Goetzii Schoellilque adnotatione, de re rep. 1,41 off. 2,41* 8 imiter *vel* imitemur *Cicero scripserit, cf. off. 1, 23*

10 —*p. 89[c] 5 Gell. 15,6,1* in libro M. Tullii, qui est secundus de gloria, manifestus error est non magnae rei, quem errorem esse possit cognoscere non aliquis eruditorum sed qui tantum legerit Ὁμήρου τὸ η̄ *(Il. 7, 89—91).* [2]quam ob rem non tam id miraba-

declaratque se velle ut suum tumulum multis etiam post saeculis praetereuntes sic loquantur:

"hic situs est vitae iam pridem lumina linquens,
qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense."
5 'fabitur haec aliquis, mea semper gloria vivet.'

*

6 in Tusculanum mihi nuntiabantur gladiatorii sibili

*

7 quo stante et incolume

*

LIBRI INCERTI

9 *deos qui publice colerentur homines fuisse*

*

10 o miserum vel potius amentem, de quo necesse erat

---

mur, errasse in ea re M. Tullium, quam non esse animadversum hoc postea correctumque vel ab ipso vel a Tirone liberto eius, diligentissimo homine et librorum patroni sui studiosissimo. [3]ita enim scriptum in eo libro est: 'apud... vivet'. [4]huius autem sententiae versus, quos Cicero in linguam Latinam vertit, non Aiax apud Homerum dicit neque Aiax agit ut sepeliatur, sed Hector dicit et Hector de sepultura agit priusquam sciat an Aiax secum depugnandi causa congressurus sit 4 percussus *PPithoeus epigramm. et poem. vet. (1590) p. 482*

6 *Char. GL. I 81,13* sibilus dici oportet, ut — — Cicero de gloria in (in *del. Putschius)* II 'in ... sibili'. sed et neutro genere quidam dixerunt *eqs. ex libri prooemio sumptum opinabatur Sig., si tamen huius quoque libri prooemium fuit*

7 *Char. GL. I 133,9* incolume Cicero de gloria II 'quo... incolume'

9 *Lact. inst. 1,15,16* M. Tullius — — in eo libro, quo se ipse de morte filiae consolatus est, non dubitavit dicere deos... fuisse — — [23]quid quod idem dicit in libris de re publica, idem de gloria. *cf. Tusc. 1,32 nat. deor. 2,62*

10 — *p. 90c 2 Diom. GL. I 382,26* plaudo frequens est, apud veteres plodo: Cicero de gloria (tertio ordine *hinc in p.383,4 transposuit Keil)* 'o ... ploderent'. *similis sententia est frg. lib. inc. I 38 Mue. (Hier. epist. 66, 7, 2), quod his libris Beieri suasu ascripsit Nobbe:* egregie de Caesare Tullius 'dum quosdam' ait 'ornare voluit, non illos honestavit sed ornamenta ipsa turpavit'

peius existimare eos qui ploderent quam eos qui non ploderent.

*

statuerunt simulacrum leaenae 3

*

1 qui ploderent *edd.* qui oderunt *vel* quod erunt *codd.*
2 ploderent *Par. B* plodere *Par. A et cod. Scioppii* deplorent *Monac.*

3 *Philarg. in ecl. 2,63* torva leaena: — — hoc nomen licet veteres Latinum negent, auctoritate tamen valet; dicebant enim leonem masculum et feminam, ut Plautus in Vidularia 'nam audivi ego feminam leonem semel parire'. Cicero de gloria †librorum *(*lib. II *edd.)* sic ait *(sic rec. I Par. N Laur.* sicant *rec. I Par. P* sicut *rec. II)* 'statuerunt s. leaenae'. *paulo aliter recensio II sed ut in exemplis non discrepet. de re conferas indicis eorum, qui gloriae causa vel tormenta perpessi sunt vel se ipsi interfecerunt, reliquias apud Val. Max. 3,3 Plin. nat. 7,87 Tert. mart. 4 apol. 50 nat. 1,18* simulacrum *rec. I Par. P, rec. II* gloria *rec. I Par. N Laur.* Leaenae *non recte Hagen*

CONSPECTUS NUMERORUM

Or.	*Bai.*	*Mue.*	*huius ed. pag.*	*Or.*	*Bai.*	*Mue.*	*huius ed. pag.*
—	*1*	*1*	*87c 26*	*II 1*	*9*	*9*	*88c 10*
—	*2*	*2*	— 1)	*II 2*	*10*	*10*	*89c 7*
—	*3*	*3*	*87c 2*	*II 3*	*12*	*12*	*90c 3*
—	*4*	*4*	*87c 4*	*II 4*	*11*	*11*	*89c 6*
—	*5*	*5*	*87c 16*	*inc. 1*	*13*	*13*	*89c 10*
—	*6*	*6*	— 2)	—	*14*	*14*	*89c 9*
—	*7*	*7*	*88c 6*	*inc. 2*	*15*	*(I 38)*	— 3)
I	*8*	*8*	*88c 7*				

1) *Cic. Att. 15,14,4, vide ad p. 87c 2ss.*
2) *Cic. Att. 16,11,1, vide ad p. 87c 2ss.*
3) *vide ad p. 89c 10ss.*

INDEX NOMINUM ET RERUM VERBORUMQUE MEMORABILIUM

(NUMERI PAGINAS ET VERSUS DEMONSTRANT)

C. CATO MAIOR, G. DE GLORIA, L. LAELIUS